

Antička spolia u srednjovjekovnom Zadru

Buntak, Hana

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:131:397924>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

**ANTIČKA *SPOLIA* U
SREDNJOVJEKOVNOM
ZADRU**

Hana Buntak

Mentor: izv. prof. dr. sc. Nikolina Maraković

Komentor: izv. prof. dr. sc. Ana Mišković

ZAGREB, 2023.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
Odsjek za povijest umjetnosti
Diplomski studij

Diplomski rad

Antička *spolia* u srednjovjekovnom Zadru

Antique spolia in medieval Zadar

Hana Buntak

Grad Zadar, smješten na istočnoj obali Jadrana, rezultat je više od dvije tisuće godina neprekidne ljudske aktivnosti. Bogata povijest grada je proizvela jednako vrijednu kulturnu baštinu. Zadarsko kulturno nasljeđe čini grad topografskim testamentom tradicije i umjetnosti stanovništva Dalmacije od vremena prije nove ere. Tema ovog diplomskog rada sužava period interesa na razdoblje zadarske antike i srednjeg vijeka. Iako je riječ o dvama povijesnim i stilskim razdobljima, njihovi identiteti unutar zadarskih zidina su izrazito isprepleteni. Sinergija i prodiranje jednog razdoblja u vremenske okvire drugog na arhitektonskoj razini su glavne postavke koncepta diplomskog rada. Opisanoj dinamici između antike i srednjeg vijeka je pristupljeno kroz prizmu arhitektonskog fenomena upotrebe *spolia*. Glavni cilj diplomskog rada je bio napraviti detaljan i sistematičan popis antičkih spolija u građevinama srednjeg vijeka. Pri popisivanju antičkih spolija u srednjovjekovnoj baštini Zadra sagledana je sakralna i profana arhitektura. Obrađene su crkve ranog, zrelog i kasnog srednjeg vijeka u čije su strukture implementirani antički elementi.

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.
Rad sadrži: 82 stranica, 110 reprodukcija. Izvornik je na hrvatskom jeziku.
Ključne riječi: antika, crkva, *spolia*, srednji vijek, Zadar
Mentor: izv. prof. dr. sc. Nikolina Maraković
Komentor: izv. prof. dr. sc. Ana Mišković
Ocjenjivači: Ime i prezime, titula, ustanova
Datum prijave rada:
Datum predaje rada:
Datum obrane rada:
Ocjena:

Ja, Hana Buntak, diplomant/ica na Istraživačkom smjeru – modul antika i srednji vijek na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom Antička spolia u srednjovjekovnom Zadru rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 25.8.2023.

Vlastoručni potpis

Hana Buntak

Sadržaj

Temeljna dokumentacijska kartica	2
1. UVOD	1
1.1. Tema i ciljevi istraživanja	1
1.2. Pojam <i>spolia</i>	2
2. KRATKA POVIJEST ANTIČKOG I SREDNJOVJEKOVNOG ZADRA.....	4
3. ANTIČKI SPOLIJI U SREDNJOVJEKOVNOJ GRADNJI	9
3.1. Episkopalni kompleks	9
3.2. Crkva Sv. Donata	15
3.3. Sv. Petar Stari.....	22
3.4. Crkva Sv. Lovre	24
3.5. Crkva Sv. Krševana	26
3.6. Samostan Sv. Marije	29
3.7. Crkva Sv. Mihovila.....	30
3.8. Bazilika Sv. Stjepana (Sv. Šime)	30
3.9. Jugoistočne zidine grada	32
3.10. Sjeveroistočne zidine grada	35
4. ZAKLJUČAK	35
5. LITERATURA.....	38
5.1. Knjige:.....	38
5.2. Poglavlja u knjigama:	39
5.3. Članci:	40
5.4. Doktorski rad:	42
5.5. Rad u zborniku znanstvenog skupa:.....	42
5.6. Internetski izvori:.....	42
6. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA:	42
6.1. Slikovni prilozi.....	48
7. SUMMARY	81

1. UVOD

1.1. Tema i ciljevi istraživanja

Grad Zadar, smješten na istočnoj obali Jadrana, rezultat je više od dvije tisuće godina neprekidne ljudske aktivnosti. Bogata povijest grada je proizvela jednako vrijednu kulturnu baštinu. Zadarsko kulturno nasljeđe čini grad topografskim testamentom tradicije i umjetnosti stanovništva Dalmacije od vremena prije nove ere. Tema ovog diplomskog rada sužava period interesa na razdoblje zadarske antike i srednjeg vijeka. Iako je riječ o dvama povijesnim razdobljima, njihovi identiteti unutar zadarskih zidina su izrazito isprepleteni. Sinergija i prodiranje jednog razdoblja u vremenske okvire drugog na arhitektonskoj razini su glavne postavke koncepta diplomskog rada. Opisanoj dinamici između antike i srednjeg vijeka je pristupljeno kroz prizmu arhitektonskog fenomena upotrebe *spolia*.

Glavni cilj diplomskog rada je bio napraviti detaljan i sistematičan popis antičkih spolija u građevinama srednjeg vijeka. Pri popisivanju antičkih spolija u srednjovjekovnoj baštini Zadra sagledana je sakralna i profana arhitektura. Obradene su crkve ranog, zrelog i kasnog srednjeg vijeka u čije su strukture implementirani antički elementi. U svrhu pružanja autentičnih priloga antičkih spolija, u sklopu diplomskog rada proveden je jednodnevni teren Starim gradom Zadra u vodstvu komentorice izv. prof. dr. sc. Ane Mišković. Terenski rad je uključivao posjet crkvi Sv. Donata, Sv. Lovre, Sv. Mihovila, Sv. Krševana, Sv. Stjepana, Sv. Petra Malog, zatim, episkopalnom kompleksu, trgu Petra Zoranića, području ispred zgrade Dječjeg dispanzera i Arheološkom muzeju grada Zadra. Ostali srednjovjekovni objekti u kojima su nađene antičke spolije, a spomenuti su u okviru teme, obrađeni su prema istraživanjima i svjedočanstvima relevantne literature.

Neizostavan doprinos provedbi rada pripisujem nekoliko autora čiji je istraživački i literarni opus rasvijetlio brojne nepoznanice antičkog i srednjovjekovnog Zadra. Kontekstualizacija antičkog grada i prepoznavanje određenih spolija ne bi bili mogući bez radova hrvatskog povjesničara i arheologa Mate Suića. Istraživanja arheologa i povjesničara umjetnosti, Ive Petriciolija, predstavljaju temelj današnjih saznanja o srednjovjekovnom životu i gradnji u Zadru. Povjesničar umjetnosti i konzervator Pavuša Vežić svojim akademskim radom značajno doprinosi razumijevanju najpoznatijih spomenika Zadra, crkvi Sv. Donata i episkopalnog kompleksa. Od posebne su važnosti za aktualizaciju diplomskog rada imali radovi

arheologa i povjesničara umjetnosti Ive Babića koji je ponudio sintezu spolija na tlu ranosrednjovjekovne Hrvatske i samog grada Zadra.

1.2. Pojam *spolia*

Pojam *spolia* je deriviran iz latinske riječi *spolium*, čije se značenje odnosi na ratni plijen ili bilo što oduzeto nekome ili nečemu. Termin su preuzeli i modificirali rimski antikvari u 14. stoljeću promjenom značenja u pojam koji označava ponovno korištene starine.¹ Danas se *spolia* odnosi na 'reciklirane' dijelove arhitektonskih objekata ili spomenika. Recikliranje podrazumijeva da je element preuzet, a zatim implementiran u strukturu druge gradnje. Korištenje spolija najčešće podrazumijeva stilsku i periodičnu diskrepanciju između razdoblja u kojem je element izvorno korišten i razdoblja u kojem je, van originalnog konteksta, ponovno upotrijebljen.² Fenomen korištenja spolija u povijesti umjetnosti je neminovno asociran s vremenom Konstantina Velikog i Karla Velikog. Neovisno o tome govorimo li o reljefima careva Hadrijana, Trajana i Marka Aurelija, koje su snašle morfološke modifikacije i promjene značenja pri adaptiranju na Konstantinov slavoluk, ili o dugom putu kojeg su prebrodili mramorni stupovi od Ravene da bi konačno našli novi dom u Aachenskoj kapeli, jasno je da se ovim primjerima ističe simbolična te posljedično propagandna uloga spolija.³ Međutim, iako je simbolička upotreba spolija atraktivnija pri istraživanju i razumijevanju fenomena, njena upotreba također može biti pragmatična i ekonomična. Tijekom stoljeća brojne građevine koje su izgubile svoju funkciju ili su se našle u ruševnom stanju bez pristanka su postale izvor građevnog materijala za novu arhitekturu. Prenamjena već korištenog, stoga obrađenog arhitektonskog materijala, neupitno ima svoje prednosti.

Fenomen korištenja spolija nije zaobišao srednjovjekovni period gradnje u Zadru, štoviše, tada je uporaba spolija bila najprisutnija. Najveći broj antičkih spolija je izvorno bio dio rimskog foruma i kapitolija. Forum i kapitolij činili su najmonumentalnije rimske građevine, što je stoljećima kasnije rezultiralo velikim brojem kamenog materijala. Pavuša Vežić u svojem najranijem preglednom radu o Sv. Donatu tumači intenzivno korištenje spolija u temeljima i elevaciji srednjovjekovne crkve povijesnim svjedočanstvima o dva snažna potresa koja su zahvatila zadarsko područje u razdoblju ranog srednjeg vijeka. Samo možemo

¹ Kinney, 2019., 331.

² Brenk, 1987., 103.

³ Brenk, 1987., 104, 108.

pretpostavljati da je posljedica potresa bila rušenje i pretvorba antičke arhitekture u svojevrsan kamenolom koji je služio kao resurs za građevinski materijal. Iako bi takav slijed događaja objasnio pojačano korištenje antičkih spolija u srednjem vijeku, sam Vežić navodi kako povijesne dokumentacije o potresima nisu dokazive te ih je potrebno sagledati kao teoriju, a ne kao dokazani događaj.⁴ Razliku između implementiranja antičkih spolija u kasnoj antici i srednjem vijeku opisao je Ivo Babić u tekstu *Antičke starine u srednjovjekovnom Zadru*. Ističe kasnu antiku kao vrijeme brige o organskom i srodnom implementiranju spolija u cjelinu. Navedeni sklad pri korištenju spolija dosljedan je u rasporedu antičkih stupova u interijeru ranokršćanske crkve Sv. Stjepana (sl. 1-2). Dvije kolonade crkve su međusobno različite. Sjeverna kolonada ima kapitele korintskog tipa na kaneliranim stupovima, a južnu karakterizira dorski red s glatkim stupovima.⁵ Iako se međusobno razlikuju, pojedinačno su skladne dekoracijom i dimenzijama. Babić kasnoj antici suprotstavlja razdoblje srednjeg vijeka kada se uporaba spolija doima nasumičnom i neopreznom. Primjer u kojemu se prepoznaje nasumičnost srednjeg vijeka je temelj Sv. Donata. Osim razlike između uporaba spolija u stilskim razdobljima, Babić uspostavlja svojevrsnu klasifikaciju antičkih spolija na području ranosrednjovjekovne Hrvatske.⁶ Ne opredjeljuje se za specifične kategorije, već spominje neke antičke elemente poput miljokaza, sarkofaga, javnih natpisa i nadgrobnih spomenika koji se koriste kao spolije. Naglašava postupak resemantizacije, odnosno svjesne promjene originalnog značenja, kao često zastupljen fenomen pri interpolaciji antičkih spolija.⁷ Neovisno o promjeni značenja spolija, što odražava novi duh vremena, one udišu u srednjovjekovni Zadar ozračje koncepta *romanitas*.

⁴ Vežić, 1985. str. 5.

⁵ Babić, 2006.a, 431.

⁶ Babić, 2006.b, 91.

⁷ Babić, 2006.b.

2. KRATKA POVIJEST ANTIČKOG I SREDNJOVJEKOVNOG ZADRA

Početak ljudske aktivnosti na području okolice Zadra je ustanovljen već u doba srednjeg paleolitika. Lokaliteti okolice Zadra poput područja sela Ražanac, Radovin, Slivnica i Jovići odlikuju se nalazima koji svjedoče o djelovanju musterijske kulture.⁸ Neolitski čovjek, kao ni paleolitski, nije zabilježen na području samog grada već u njegovoj okolini kao što su predgrađa Arbanasi i Puntamika.⁹ Tranziciju iz kasnog kamenog doba u bakreno doba na području današnje Hrvatske obilježilo je naseljavanje Ilira. Ilirsko pleme Liburni formiraju se tijekom brončanog doba na obali istočnog Jadrana, a željezno doba karakterizira njihova dominacija nad istim područjem. Ostaci predrimске liburnske materijalne kulture evidentirani su u samom srcu Zadra.¹⁰ Štoviše, ilirskom jeziku Liburna se pripisuju obje verzije predrimskog i antičkog imena Zadra, *Iader* i *Iadera*.¹¹ Rimska akvizicija i pripajanje Liburnije odvijala se sporadično tijekom stoljeća sukoba Rimske Republike i ilirskih naroda. Pretpostavlja se da su se Liburni svojevremeno podvrgnuli rimskoj vlasti 128. godine prije n. e. tijekom ratne ekspedicije konzula Gaja Sempronija Tuditana protiv ilirskog naroda, Japoda. Konačna tranzicija Liburnije u rimski municipij se okvirno pripisuje 35. godini prije n. e. kada zamire zadnji pokušaj Liburna u provođenju samostalne politike.¹² Naseljavanje liburnskih središta rimskim stanovništvom srednjeg staleža se odvijalo prije pretpostavljene godine postanka rimskim municipijem čemu svjedoči sudjelovanje stanovnika gradova kao što su Salona i Jader u rimskom građanskom ratu protiv Pompeja na strani Cezara. Doseljavanjem novog stanovništva značajno se mijenja demografija Jadera. Ime grada ostaje nepromijenjeno, a njegovi stanovnici nazivaju se Jadestinima.¹³

Totalna romanizacija liburnskog Jadera kulminira s podizanjem rimskog municipija na razinu agrarne kolonije kada se doseljava novi val rimskog stanovništva imućnijeg statusa, koji dijele ista prava kao i staro stanovništvo. Tada jadestinski ager biva artikuliran centurijacijom, odnosno podjelom prostora na glavnu os istok-zapad, *decumanus*, glavnu os sjever-jug, *kardo*, te njima paralelne sporedne osi koje se međusobno sijeku i čine mrežu pravilnih centurija.¹⁴ Uspostavljanje kolonije obilježio je period kulturnih, ekonomsko-političkih i urbanističkih

⁸ Suić, 1981., 62.

⁹ [Isto, str. 68.]

¹⁰ [Isto, str. 84.]

¹¹ [Isto, str. 111.]

¹² [Isto, str. 138.]

¹³ [Isto, str. 147.]

¹⁴ [Isto, str. 152-156.]

preobražaja. Politička organizacija Jadera slijedila je već ustaljene političke prakse Rima, a građanstvo Jadera uživalo je ista građanska prava kao i rimski građani.¹⁵ Urbanizacijsko uređenje grada prema kriterijima strogog ortogonalnog sustava ulica označava početak arhitektonske povijesti Zadra. Sistem gradske mreže ulica Jadera bilježio je otklon od nekoliko stupnjeva od centurijacije jaderskog agera zbog orijentacije zadarskog poluotoka (sl. 3).¹⁶ Osim geometrijske mreže ulica antički Jader definirale su urbanističke značajke rimskih gradova poput fortifikacija s vratima na završetku glavne osi, terma, inzula, amfiteatra van centra grada i samog epicentara javnog života, odnosno foruma s kapitolijem (sl. 4-5).¹⁷ Prostor foruma i njegova infrastruktura razvijali su se od vremena ranog carstva do izmaka antike. Površina foruma bila je sa sjeverne, južne i istočne strane okružena trijemom.¹⁸ Trijem je bio sagrađen od glatkih monolita sivo-plavkastog ili zelenkastog mramora međusobno udaljenih za 3,10 metara. Stupovi su nosili bogato izvedenu trabeaciju poviše koje se dizala galerija čije dimenzije otprilike odgovaraju za trećinu umanjenim dimenzijama trijema.¹⁹ Sjeverna i zapadna strana trijema bile su flankirane pravilno raspoređenim forumskim tabernama. Zapadna strana foruma je bila otvorena prema kapitoliju, smještenom na najvećem prirodnom uzvišenju u gradu, što ga čini povišenim za 1,80 m u odnosu na trg. Kapitolij je, također, s tri strane; sjeverne, južne i zapadne, bio opasan trijemom. Trijem kapitolija bio je izgrađen od stupova poredanih u dva usporedna niza, međusobno udaljenih 5 metara, bez galerije. Središtem kapitolija je dominirao monumentalan hram, glavno svetište rimskog Jadera. Pročelje hrama bilo je izvedeno u dvije paralelne kolonade od šest stupova, a cela je bila podijeljena na tri prostorije, od kojih je središnja bila većih dimenzija od bočnih. Popularno mišljenje, ukorijenjeno u hrvatskoj i inozemnoj, literaturi kaže da je hram bio posvećen kapitolijskoj trijadi: Jupiteru, Junoni i Minervi. Pretpostavka o posvećenju hrama se formirala nakon pronalaska postolja za skulpture vrhovnog Jupitera i Junone. Smatra se da se treće postolje za skulpturu Minerve nalazi u temelju pilona crkve Sv. Donata s natpisnom stelom okrenut nutrini nosača. Prema tome skulpture triju božanstava su trebale stajati raspoređene u prostorijama hrama, a dimenzije u kojima su bile izvedene su nadmašivale prirodnu veličinu za dva puta.²⁰ Marko Sinobad u svom radu *Kapitolijski hramovi u Hrvatskoj* prezentira alternativnu interpretaciju posvećenja najvećeg hrama antičkog Jadera. Prihvaćeno razdoblje izgradnje

¹⁵ [Isto, str. 165.]

¹⁶ [Isto, str. 188.]

¹⁷ [Isto, str. 186.]

¹⁸ Giunio, 1999., 56.

¹⁹ Suić, 1981., 208.

²⁰ Sinobad, 2007., 233.

hrama, točnije rano augustovsko doba, sugerira nastanak antičkog mjesta šovanja u vremenu postupnog slabljenja kulta Kapitolijske trijade u korist sve utjecajnijeg carskog kulta. Jačanje carskog kulta ukazuje na mogućnost da su natpisi postolja skulptura zapravo posvećeni caru i carici, asocirajući ih s božanstvima. Interpretaciju zadarskog hrama u funkciji kulta carske ličnosti dodatno potkrjepljuju činjenice da natpisi pronađenih postolja nisu ispisani kapitolijskom formulom i nepotvrđena pretpostavka o postojanju trećeg natpisnog polja posvećenog Minervi.²¹ Ispred hrama se nalazio žrtvenik za žrtve paljenice, a na forumu ispred kapitolija uzdizala su se dva monumentalna stupa od kojih je lijevi do danas smješten *in situ*.²²

Rimska politika organizacije Zadra uspostavljena tijekom antike i kasne antike ne nestaje u potpunosti prelaskom u razdoblje srednjeg vijeka već se translata i modificira za potrebe srednjovjekovne općine.²³ Prostor srednjovjekovnog Zadra bio je uvelike uvjetovan površinom antičkog Zadra budući da su život i naseljavanje grada kontinuirano tekli od vremena antike kroz srednji vijek.²⁵ Organizacija srednjovjekovnog grada generalno prati antičku urbanističku organizaciju koja počiva na geometrijskoj mreži ulica. Sporedne ulice grada pravilno se prostiru oko glavnih okomito orijentiranih žila *kucavica*, *cardo* i *decumanus*, čije osi definiraju i današnju organizaciju starog grada.²⁶ Promjene su strukturi grada započinju s gradnjom sakralnih i profanih zdanja srednjovjekovnog Zadra na temeljima antičkih građevina, što je rezultiralo značajnim sužavanjem ulica i povišenjem elevacije grada.²⁷ Antički Zadar se dodatno podređuje srednjovjekovnim potrebama smanjivanjem površine grada. Manji grad je posljedica izgradnje novog sloja gradskih zidina, gradnje utvrda unutar zidina i napuštanjem svih objekata van fortifikacijskog sustava (sl. 5).²⁸ Unutar grada forum i kapitolij predaju ulogu glavnog gradskog središta episkopalnom kompleksu, terme postaju suvišne, a prostrani rimski *domus* postaje sklonište velikom broju pojedinaca.²⁹

Dalmacija je priznavala vlast bizantskog cara od vremena vladavine Justinijana sredinom 6. stoljeća do početka 12. stoljeća. Ubrzo nakon uspostave vlasti Istočnog Carstva u Dalmaciji, prodori Slavenkih naroda u 6. i 7. stoljeću mijenjaju njezin teritorijalni opseg. Migracije stanovništva rezultirale su povlačenjem teritorija provincije do obale Jadrana i

²¹ Sinobad, 2007., 227-235.

²² Suić, 1981., 209-214.

²³ Klaić i Petricioli, 1976., 52.

²⁵ [Isto, str. 117.]

²⁶ Sanader, 2004., 127.

²⁷ Milić, 1995., 38.

²⁸ [Isto, str. 38.]

²⁹ [Isto, str. 37.]

jadranskog otočja. Grad Zadar uoči nesigurnih vremena miješanja stanovništva započinje svoju funkciju u bizantskoj Dalmaciji kao prijestolnica pokrajine. Status glavnog grada je primarno dodijeljen Zadru zbog strateški povoljnog geografskog položaja, povezanosti s okolnim otočjem i propasti ostalih središta antičke Liburnije.³⁰ Tijekom prvog desetljeća 9. stoljeća dolazi do kratkotrajnog prekida dalmatinske naklonosti bizantskom caru u korist Karla Velikog i Franačkog Carstva. Naime, godine 805. Dalmacija slijedi primjer Venecije i priklanja se Francima u nadi razrješenja nepovoljnih odnosa s Hrvatima u zaleđu. Promjena naklonosti je obilježena poznatim poslanstvom na Aachenski dvor dvaju diplomata iz Zadra, od kojih je jedan biskup Donat, a drugi arhont Pavao. Nedugo nakon poslanstva bizantski car Nikifor šalje mornaricu na Jadran te vraća Veneciju i Dalmaciju pod bizantsku jurisdikciju. Iako je Dalmacija ponovno pripojena carstvu, Bizant je u slabom i nepovoljnom položaju za kažnjavanje neposlušnih provincija. Car odlučuje zagladiti animozitet između carstva i pokrajina nagrađivanjem stanovnika Dalmacije, specifično građane Zadra. Smatra se da su građanima Zadra tada povjerene relikvije sv. Anastazije koje biskup Donat donosi iz Konstantinopola na povratku iz poslanstva na Istok. Nakon povratka diplomata iz poslanstva pretpostavlja se da sv. Anastazija postaje gradska zaštitnica i titular biskupske crkve.³¹ Dalmacija se podiže na razinu bizantske teme sa središtem u Zadru za vrijeme vladavine Bazilija I u drugoj polovici 9. stoljeća. Bazilije I, zbog ambicije uređenja bizantske vlasti na Jadranu, regulira neprijateljski hrvatsko-dalmatinski odnos. Ukinuo je novčanu obvezu prema bizantskom strategu smještenom u Zadru i uveo davanje iste svote kao *tributum pacis* hrvatskom vladaru.³² Razdoblje od posljednjih desetljeća 9. stoljeća do sredine 10. stoljeća karakterizira vrijeme društvenog razvitka i ekonomskog prosperiteta u kojem postupno dolazi do raslojavanja zadarskog građanstva. Običan građanin, *civis*, i dalje čini temelj građanstva ranosrednjovjekovnog grada, no zbog razvoja ekonomskih i statusnih razlika među stanovništvom dolazi do stvaranja patricijata. Iako je došlo do podjele građanstva, slojevi su ostali otvoreni i dostizni svima.³³ Internacionalni odnosi Zapada i Istoka u drugom desetljeću 10. stoljeća su imali nepovoljne posljedice za zadarsku biskupiju. Crkveni primat oduzet je zadarskoj biskupiji i dodijeljen je splitskoj.³⁴ Kraj 10. stoljeća u Dalmaciji i Zadru je obilježio vojni pohod mletačkog dužda Petra II Orseola. Pohod mletačkog dužda je rezultirao prestankom plaćanja tributa hrvatskom vladaru u korist

³⁰ Klaić i Petricioli, 1976., 57-60.

³¹ Vežić, 2002., 8.

³² Klaić i Petricioli, 1976., 77-80.

³³ [Isto, str. 80-85.]

³⁴ [Isto, str. 87.]

Venecije. Zamjena tributskog obveznika je izazvala mletačko-hrvatski sukob i hrvatske pohode na Zadar. Obećano mletačko šticieništvo dalmatinskih gradova se nije ostvarilo. Stanovnici Dalmacije sa Zadranima na čelu fronte neprijateljskih pohoda traže nagodbu sa zakinutim Hrvatima u svrhu izgladađenja neprijateljskih odnosa. O plaćanju tributa Mlečanima nestaje riječ nakon protjerivanja obitelji Orseoli iz Venecije.³⁵ Prebacivanje nadbiskupije u Split i srozavanje utjecaja dalmatinskog stratega na područje Zadra omogućilo je uzdizanje zadarske dinastije Madijevaca.

Razdoblje vladavine Madijevaca omogućilo je osnivanje prve benediktinske opatije sa skriptorijem i samostana Sv. Marije što potvrđuje papinski reformni pokret u Zadru. Stoga su Madijevci bili nositelji kulturnog vodstva i političkih težnji Zadra u 11. stoljeću. Osamdesetih godina istog stoljeća Dalmacija se raspala na Gornju, koja uključuje geografski jug današnje Dalmacije, i Donju, koja uključuje područje Kvarnera sa Zadrom kao središtem.³⁶ Početkom 12. stoljeća ugarski kralj Koloman Arpadović osvaja Dalmaciju i okrunjuje se krunom hrvatsko-dalmatinskog kralja. Koloman ukida obvezu plaćanja tribuna hrvatskom vladaru i mijenja političko uređenje dalmatinskih gradova. Ukida se patricijat, u slučaju Zadra, dinastija Madijevaca se razrješava dužnosti čiju ulogu preuzima ugarski dužnosnik izabran od strane kralja.³⁷

Uoči bizantskog gubitka Dalmacije i njenog pripajanja ugarskom kraljevstvu, Venecija također biva zainteresirana za strateške vrijednosti koje donosi dalmatinsko područje i gradovi. Već 1115. godine se vodi mletačko-ugarska bitka pod Zadrom za grad. Mlečani na temelju nagodbe s građanima vladaju Zadrom i gradovima Donje Dalmacije sve do 1880. godine kada Zadranici zbacuju mletačku vlast. U vrijeme mletačke vlasti zadarska biskupija se podiže na razinu nadbiskupije podređene gradeškom patrijarhu, a ne izravno papi.³⁸ Nezadovoljni mletačkom vlašću, Zadranici uz već postojeći gradski upravni vrh, koji čine knez, biskup i gradski suci, organiziraju konzulat sačinjen od nekoliko zadarskih plemića. Dalmacija se vraća pod ugarsko-hrvatsku vlast ovoga puta pod Belom III. Arpadovićem te Zadrom ponovno predsjeda ugarski knez. Nakon smrti ugarskog kneza Damjana Desinjina glavnu političku vlast u Zadru ponovno preuzima konzulat, a kasnije od konzulata izabran inozemni načelnik. Od kada su zbacili mletačku vlast, građani Zadra se opiru ponovnim pokušajima mletačke okupacije. Zadarske

³⁵ [Isto, str. 94-102.]

³⁶ [Isto, str. 86-94.]

³⁷ [Isto, str. 149-160.]

³⁸ [Isto, str. 165.]

snage uspješno odolijevaju pokušajima opsade sve do 1202. godine kada Mlečani s križarima Četvrtog križarskog rata osvajaju, okupiraju i pljačkaju grad. Zadarsko stanovništvo napušta grad koji je sada podijeljen među Mlečanima i križarima. Ambicijama hrvatskog velikaša Domalda 1204. godine, grad je oslobođen od okupatora i u njega se vraća staro stanovništvo. Iako je Zadar vraćen Zadranima, ostaje pod vlašću Venecije, uz stalne pobune i povremena oslobađanja tijekom jednog i pola stoljeća mletačke vlasti.³⁹ Nakon poraza Venecije 1358. godine u mletačko-ugarskom ratu, ugarsko-hrvatski kralj Ludovik I. iz dinastije Anžuvina vraća Zadar pod svoju vlast.⁴⁰ Već pola stoljeća kasnije 1409. godine, ugarsko-hrvatski kralj Ladislav Napuljski prodaje Dalmaciju Mlečanima.⁴¹

3. ANTIČKI SPOLJI U SREDNJOVJEKOVNOJ GRADNJI

3.1. Episkopalni kompleks

Episkopalni kompleks u Zadru središte je zadarske nadbiskupije čemu svjedoči rezidencijalni i liturgijski karakter njegovih građevina. Katedrala i njeni aneksi su prostor javnog štovanja, a episkopij je biskupski dvor s gospodarskim zgradama i vrtom te obuhvaća prostore za stambenu i administrativnu djelatnost biskupa i njegovih pomoćnika.⁵⁰ Zadarski episkopalni kompleks smješten je na rubu antičkog foruma, odnosno njegova kasnoantička faza podignuta je na temeljima sjeverne strane rimskog foruma i forumskih taberna (sl. 6).⁵¹ Neprestana sakralna i profana ljudska aktivnost u prostorijama građevina episkopalnog kompleksa, od vremena kasne antike do modernog doba, rezultirala je stilski heterogenim sklopom.

Izgradnji kasnoantičkog episkopalnog kompleksa prethodila je znatno jednostavnija građevina koja je zbrinjavala potrebe najranije zadarske kršćanske zajednice u doba kasne antike. Jednobrodna građevina s apsidom u vlasništvu prve kršćanske zajednice vjerojatno je izvorno služila kao dvoranska crkva ili oratorij, a kasnije je bila uklopljena u episkopalni kompleks kao katekumenej katedrale. Dva podna mozaika sačuvana su iz vremena prije izgradnje razvijenog sklopa.⁵² Katedrala Sv. Anastazije (Stošije), izvorno posvećena Sv. Petru, bila je klasična

³⁹ [Isto, str. 175-184.]

⁴⁰ [Isto, str. 325.]

⁴¹ Raukar, Petricioli, Švelec i Peričić, 1987., 29.

⁵⁰ Vežić, 2013., 23.

⁵¹ [Isto, str. 29.]

⁵² [Isto, str. 25.]

ranokršćanska trobrodna bazilika s dubokom apsidom širom od glavnog broda.⁵³ Svojim sjevernim zidom graniči s glavnim dekumanom zadarske mreže ulica, a na južni zid su pripojene njene prigradnje. Đakonikon je smješten okomito na katedralu uz rub pročelja. Baptisterij se sljedeći nadovezuje na baziliku, a katekumenej zauzima prostor ranije dvoranske crkve koja se naslanja na dio južnog zida katedrale..⁵⁴ Pretpostavlja se da je ranokršćanska bazilika imala narteks s atrijem.⁵⁵ Episkopij se okomito proteže od đakonikona do južnog ruba kompleksa.⁵⁶ Istočna strana zgrade episkopija ograđivala je dvorište oko baptisterija, a zapadna biskupov vrt. Dvorište i vrt su bili odvojeni od grada zidom. Unutar granica vrta obuhvaćena je pozicija jednog od dva monumentalna spomen-stupa i jednog od dva antička zdenca koji su inicijalnom pozicijom, sa svojim simetrično postavljenim parom, perspektivno uokvirivali hram kapitolija. Rimski monumentalni spomen-stup, čija je pozicija uklopljena u episkopalni kompleks, bio je uklonjen, a zdenac, sa svojim rimskim kruništem, ostao je u funkciji.⁵⁷

Tijekom ranog srednjeg vijeka razvoj episkopalnog kompleksa ovjekovječen je promjenama i nadogradnjama. Najbitniji dodatak kompleksu zaživio je kao rotunda Sv. Trojstva smještena s južne strane katedrale (sl. 7).⁵⁸ Osim monumentalnog dodatka u obliku rotonde i već postojeće građevine kompleksa postaju objektom izmjena. Katedrala dobiva dvoransku kriptu, a prigradnja pastoforija izvedena je s obje strane njene apside.⁵⁹ Funkcija đakonikona prenosi se u obje pastoforije. Novom pregradnjom ranokršćanski đakonikon mijenja funkciju u cisternu episkopalnog sklopa.⁶⁰ Biskupski dio kompleksa dobiva novo istočno krilo koje se oslanja na zapadnu prigradnju rotunde i izvršava funkciju nartekisa.⁶¹

Razdoblje romanike je stilski definiralo današnju formu katedrale. Ranokršćanska crkva izrasta u zrelu romaničku građevinu 12. stoljeća. Stilskoj transformaciji svjedoče: izgradnja galerija nad bočnim brodovima, povišen prezbiterij kao rezultat konstrukcije složenije kripte, izmjena stupova i snopova stupova, sužavanje radijusa apside i podizanje monumentalnog romaničkog pročelja.⁶² Zapadno pročelje bazilike iz 12. stoljeća nije sačuvano budući da je već u 13. stoljeću

⁵³ [Isto, str. 29.]

⁵⁴ [Isto, str. 29.]

⁵⁵ [Isto, str. 29.]

⁵⁶ [Isto, str. 33.]

⁵⁷ [Isto, str. 34.]

⁵⁸ [Isto, str. 101.]

⁵⁹ [Isto, str. 35-36.]

⁶⁰ [Isto, str. 40.]

⁶¹ [Isto, str. 38.]

⁶² [Isto, str. 45.]

bazilika produžena za 14 metara u smjeru zapada (sl. 8). Kolonadi bazilike su dodana tri traveja i tri para nosača od kojih su prvi smješteni u osi prijašnjeg pročelja crkve. Pročelje iz 13. stoljeća je artikulirano trima portalima. Središnji portal reprezentativniji je od bočnih. Vrata središnjeg portala okrunjena su polukružnom lunetom. Luneta je naglašena koncentričnim lukovima koji se izdižu iz niza tordiranih i dekorativnih stupova koji uokviruju bočne strane portala. Dekorativni stupovi su sa svake strane flankirani parom vertikalno postavljenih skulptura svetaca. Gornji dio pročelja je razveden s nekoliko razina gusto izvedenih dekorativnih slijepih arkada koje prate obrisne linije pročelja. Čitavim pročeljem dominira rozeta velikih razmjera.⁶³ Romanika je arhitektonski ujedinila episkopalni dio kompleksa izgradnjom južnog krila koje postaje nova Nadbiskupska palača.⁶⁴ Trinaesto stoljeće također je svjedočilo posvećenju katedrale Sv. Anastaziji. Razdoblje gotike nije unijelo promjene u postojeću formu kompleksa već se očituje u manjim promjenama poput ugradnje rozeta u zabatni zaključak pročelnog i začelnog zida te implementacije nove crkvene opreme.⁶⁵ Izgradnja i širenje episkopalnog kompleksa nastavlja se u novom vijeku. Grade se novi elementi, pregrađuju postojeći te uklanjaju, prema tadašnjoj procjeni, oni suvišni. Iz tog razloga episkopalni kompleks čini jezgru građevinsko-arhitektonске djelatnosti aktivne u središtu Starog Grada Zadra od doba kasne antike do 19. stoljeća.

Neposredna udaljenost od nekadašnjeg rimskog foruma uvjetovala je korištenje rimskih spolija pri izgradnji formi kompleksa od početka do kraja srednjeg vijeka. Osim blizine i raspoloživosti antičkog materijala, na prisutnost spolija u strukturi građevina kompleksa također je utjecala njegova višestoljetna geneza. Aktivnost kršćanske zajednice započinje na prostoru episkopalnog kompleksa u vrijeme antike i podizanja prvog oratorija, kasnijeg kasnoantičkog katekumeneja katedrale odnosno današnje sakristije. Nadogradnja arhitekture je razlog zbog kojeg se susrećemo s *in situ* antičkim elementima u arhitekturi kasnijih razdoblja. U takvim slučajevima im možemo pripisati značenje *spolia* zbog specifičnosti izvornih elemenata i značajnih stilskih intervencija građevina kompleksa tijekom stoljeća. Izvrstan primjer promjene percepcije, od izvornog elementa najranije antičke građevine do antičke spolije, najprije u sklopu kasnoantičke zatim romaničke pregradnje, antički je korniž ugrađen u sjeverni zid najranije faze današnje sakristije koji ujedno čini i dio južnog zida same katedrale (sl. 9). Antički korniž, dekoriran izmjenom konzolica i kaseta, smješten je u zidu na udaljenosti od 6

⁶³ [Isto, str. 47.]

⁶⁴ [Isto, str. 51.]

⁶⁵ [Isto, str. 54.]

metara od razine sačuvanog ranokršćanskog mozaika. Dekorirana strana korniča okrenuta je prema prostoru sakristije, a druga strana je vidljiva u desnom bočnom brodu crkve. Osim dva podna mozaika u apsidi sakristije, sačuvan je i subselij iz faze gradnje prostora za okupljanje prve kršćanske zajednice.⁶⁶

Tjeme apside bazilike je ponovno sagrađeno tijekom romaničke gradnje, a nova apsida veže se na bočne ostatke ranokršćanskih zidova. Posljednja arkada desne kolonade oslanja se na rimski pilastar koji uokviruje apsidu. Pilastar je dekoriran bogatim viticama akanta zavijenih u kružne jedinice vertikalno organizirane duž tijela elementa (sl. 10). Kružne jedinice akanta međusobno su povezane viticama koje izlaze iz pojedinog elementa što pridonosi dojmu jedinstva dekoracije. Motiv je uokviren tankom trakom ponavljajućeg elementa trolisnog pupoljka. Raskošne vitice akanta zasjenjuje malen prikaz erota koji se uspinje ljestvama do gnijezda u lijevom gornjem kutu pilastra (sl.10.1.).⁶⁷ Tijelo pilastra je rimsko, a nova baza i impost pripojeni su u romaničkim intervencijama.⁶⁸ Odjeke utjecaja raskošne dekoracije antičkog spolija prepoznajemo nekoliko metara zapadnije, i stoljećima kasnije, u funkciji dovratnika portala izgrađenom tijekom proširenja katedrale (sl. 10.2.).

Spoliji u klasičnom smislu svoje primjene implementirani su u zrele srednjovjekovnu pregradnju i proširenje katedrale. Pomicanje pročelja 14 metara u smjeru zapada rezultiralo je ugradnjom novih nosača, posljedično i traveja, kako bi se produžila kolonada. Tordirani stupovi od višebojnog mramora, koji su smješteni samostalno između složenih nosača u trinaestostoljetnoj dogradnji, su kasnoantički spoliji (sl. 11-12). Kasnoantički dio tordiranih nosača odnosi se na njihov trup, dok su baze i kapiteli pridodani tijekom projekta proširenja. Površinom predimenzionirana baza desnog tordiranog stupa ukazuje na sparivanje raznorodnih elemenata. Vežić smatra da su tordirani stupovi, specifičnog zeleno-bijelog kolora, izvorno bili nosači tribelona ranokršćanske faze katedrale.⁶⁹ Ponovno su utjelovili svoju izvornu ulogu u produžetku romaničke katedrale kao kasnoantičke spolije.

Radove u interijeru morala je popratiti izgradnja dodatka sjevernom i istočnom perimetralnom zidu. Sjeverni zid katedrale artikuliran je vanjskim pilonima, a njegova gornja razina razvedena je galerijom. Peti vanjski pilon, izbrojen od svetišta prema pročelju, poviše razine pogleda prolaznika u svojoj strukturi ima ugrađenu antički spolij. Antički element, ugrađen na

⁶⁶ [Isto, str. 68.]

⁶⁷ Babić, 2006.a, 435.

⁶⁸ Vežić, 1990.a, 61.

⁶⁹ Vežić, 2021., 70.

nezahvalnom dijelu građevine za njegovu detekciju, prepoznaje se prema vidljivim dijelovima latinskog natpisa (sl. 13). Budući da je jedan dio izblijedio, teško je razaznati njegov sadržaj. Štoviše, čitljiv dio natpisa je ugrađen na način da je polovica odsječena samim zidom katedrale. Usprkos poteškoćama pri prepoznavanju slova i bočne orijentacije spolije, pouzdano je ustanovljen dio natpisa: '[---]L sibi et T(ito) Iulio.'⁷⁰ Analizom ostatka slabije vidljivih slova smatra se da je spolija izvorno bila sastavni dio epitafa u spomen članova obitelji višeg društvenog statusa antičkog Jadera.⁷¹

Južni zid katedrale nema vanjsku galeriju. Artikuliran je trima vanjskim pilonima tako što zadnji čini jedinstvenu masu s rubom pročelja. Nije razveden galerijom i prozorima već širokim okulusom. Prva dva pilona, orijentirajući se ponovno od svetišta prema pročelju, imaju u svojoj građi antičke fragmente. Antički spoliji su smješteni visoko u odnosu na razinu očiju prolaznika, na strani katedrale koja je unutar episkopalnog sklopa i nevidljiva svakodnevnom prolazniku. Antički fragment ugrađen u prvi vanjski pilon južnog zida nosi jasno vidljivo veliko slovo C (sl. 16-16.1.). Na lijevom rubu istog fragmenta je vidljiv neznatan dio slova koje je prethodilo slovu C. Uklesano slovo smješteno je na pročelnu stranu pilona kao i slova na spoliji drugog vanjskog pilona. Dužinom spolija drugog pilona uklesana su dva velika slova C istih dimenzija kao slovo C prvog spolija (sl. 14-15.). Razmak između dva slova C naizgled odgovara razmaku između slova C s prvog spolija i fragmenta slova koje mu prethodi, a izvedba slova ukazuje na srodnost oba spolija. Stoga možemo pretpostaviti da su pripadali istovjetnoj antičkoj arhitekturi. Ponavljanje slova C upućuje da se možda radi o rimskom broju 100. Temeljem natpisa možemo samo nagađati o značenjima originalnog sadržaja, iako nije neprimjereno predložiti da je bila moguće riječ o uklesanoj godini ili miljokazu. Dimenzije uklesanih slova sugeriraju da se radi o fragmentu nekadašnjeg natpisa namijenjenog promatranju s većih udaljenosti.

Mate Suić sugerira da bi antički spoliji s uklesanim kapitalnim slovima mogli biti dijelovi nekadašnjeg zadarskog teatra koji su označavali sjedišta gledališta. Navedena pretpostavka ostaje nepotkrijepljena, budući da ostaci konstrukcije teatra u Zadru nisu pronađeni, a njegovo postojanje se opravdava statusom antičkog Jadera kao značajnog središta rimske kolonije.⁷² Prema interpretaciji Ive Babića, uklesana slova/brojke su namjerno prezentirani na istaknutom mjestu vanjskog plašta. Babić poseže za sličnim primjerom korištenja spolija na vanjskom zidu

⁷⁰ Cesarik i Štrmelj, 2021., 130.

⁷¹ [Isto, str. 134.]

⁷² Suić, 1981., 202.

katedrale u Pisi. Smatra da na temelju naizgled nasumične ugradnje antičkih spolija s nepotpunim natpisima u plašt zadarske katedrale možemo uočiti materijalizaciju kulturnih veza Zadra i Pise uoči sklapanja saveza 1188. godine.⁷³

Izvorni ranokršćanski baptisterij stradao je u razaranjima Drugog Svjetskog rata. Tijekom restauratorskih radova je faksimilski rekonstruiran prema temeljitoj dokumentaciji. Baptisterij je izveden kao katedralni aneks centralnog šesterokutnog tlocrta u eksterijeru, a šesterolisnog u interijeru. Šesterokutni tambur baptisterija, svođen šesterokrilnim lepezastim svodom, zarotiran je 30° u odnosu na temeljnu konstrukciju.⁷⁴ Krila lepezastog svoda počivala su na rimskim spolijama čemu svjedoči natpis: DIVAE FAU[STINAE]⁷⁵ na jednom od potpornih spolija (sl. 17). Ulomak je pohranjen u Arheološkom muzeju u Zadru. Ovdje je riječ o rimskim spolijama u izvornoj ranokršćanskoj građevini, a ne srednjovjekovnoj. Svjesna činjenice da izlazim izvan granica teme diplomskog rada smatram da je bitno napomenuti korištenje antičkih elemenata u prvim fazama gradnje sklopa kako bi se ukazalo na začetke korištenja spolija u čitavom kompleksu.

Ranokršćanski đakonikon se u ranom srednjem vijeku pregradnjom adaptira u cisternu kompleksa. Sredinom duže osi prijašnjeg ranokršćanskog đakonikona ugrađeno je šest stupova koji nose fragmente arhitrava i podupiru dva uzdužno izvedena svoda. Stupovi i arhitravi postavljeni u pregradnji izvorno su rimski materijal (sl. 18). Jedan od šest stupova je antički miljokaz obilježen natpisom koji spominje cara Julijana: DN IVLIANO /VICTORI AC TRI/VSQ ORBIS AVG/ BONO REI PVBO'⁷⁶ (sl. 19). Cisterna je ojačana novim slojem perimetralnih zidova za čiju gradnju su korišteni tamburi antičkih stupova.⁷⁷ Kako pristup u tom dijelu kompleksa nije moguć priložene su slike preuzete iz literature.

Rimski bunar u dvorištu biskupskog rezidencijalnog dijela izvorno je bio smješten na rimskom forumu ispred kapitolija. Služio je svoju funkciju kroz čitav srednji vijek. Krunište bunara u srednjem vijeku nije bilo promijenjeno od rimskog doba, čemu svjedoči njegova mrežasta dekoracija, sačuvani natpis te duboki urezi od neprekidnog korištenja (sl. 20-21). Natpis 'CN. TAMPFILVS. VA LA. PRO. COS.⁷⁸ imenuje prokonzula Tamphila Vaalu koji je bio aktivan

⁷³ Babić, 2006.a, 435-436.

⁷⁴ Mišković, 2014., 250-252.

⁷⁵ Iveković, 1937., 5.

⁷⁶ Vežić, 2013., 40.

⁷⁷ Babić, 2006.b, 94.

⁷⁸ Vežić, 2013., 12.

za vrijeme uspostavljanja antičke urbane osnove Zadra.⁷⁹ Vijenac bunara nije antički materijal uklopljen u strukturu nove građevine, već u svojoj izvornoj funkciji i formi postaje dio svakodnevnih aktivnosti episkopalnog sklopa. Tako da nije riječ o antičkom spoliju uobičajenog tipa, već o predmetu koji status spolija na neki način stječe s vremenom i unošenjem stilskih inovacija unutar granica kompleksa. Danas se krunište vijenca nalazi u Arheološkom muzeju u Zadru.

Neposredno uz južni ogradni zid episkopalnog kompleksa nalazi se antički monumentalni spomen-stup, koji nije uklonjen sa svoje izvorne pozicije pred antičkim kapitolijem kao njegov par (sl. 22). Monumentalnom rimskom stupu dodana je srednjovjekovna skulptura grifona na njegovom vrhu, a na donjem dijelu debla stupa postavljena je oglasna ploča. Grifon je orijentiran prema istoku što čini njegov profil vidljivim lađama s mora. Sama ploča preuzeta je s kasnoantičkog sarkofaga i tijekom ranog srednjeg vijeka je stekla novu ulogu i dekoraciju, prepoznatu prema motivima križa, cvijeća i stabalca. Funkciju komemoriranja slavnog događaja ili važnog objekta u prostoru zamijenio je funkcijom stupa srama čime je resemantiziran.⁸⁰ Stoga se ovaj monumentalni stup korintskog reda također ne može smatrati primjerom klasičnog spolija. Antički stup nije ponovno iskorišten u nekoj novogradnji, nego je sam antički spomenik redefiniran prema potrebama srednjovjekovnog Zadra. Naizgled on ostaje isti, no zapravo u potpunosti mijenja svoje značenje.

Osim samih antičkih elemenata ugrađenih u strukture građevina episkopalnog sklopa, rimski mramor koristio se u izradi novog namještaja i dekoracije. Katedra i krsni zdenac su dva očuvana izvorna romanička elementa crkvenog namještaja katedrale. Oba objekta izrađena su kombinacijom dva materijala, rapske ružičaste breče i sivo-plavkastog mramora koji je preuzet s ruševina antičkog foruma.⁸¹ Sivkasto-plavi mramor koji potječe od antičkih građevina bio je korišten u izvedbi dekorativnih elemenata katedrale kao što su profilacije i skulpture dovratnika portala (sl. 23).

3.2. Crkva Sv. Donata

Crkva Sv. Donata izgrađena je na prostoru episkopalnog sklopa između katedrale i episkopija. Prva faza njene izgradnje je datirana tijekom druge polovice 8. stoljeća, a

⁷⁹ [Isto, str. 92.]

⁸⁰ Babić, 2006.b, 428.

⁸¹ Petricioli, 1979., 5.

nadograđivana je u prvoj polovici 9. stoljeća.⁸² Izgradnji crkve prethodila su diplomatska putovanja zadarskog biskupa Donata u dva kulturno-liturgijska pola, zapadni franački i istočni bizantski dvor. Spomenuta putovanja smatraju se razlogom poistovjećivanja rješenja rotone s monumentalnim rješenjima istočne i zapadne tradicije, točnije s crkvom San Vitale u Ravenni i Aachenskom kapelom Karla Velikog.⁸³ Rotonda je danas poznatija po titularu Sv. Donat nego po titularu svog originalnog posvećenja, Sv. Trojstvu.⁸⁴ Popularnost titulara Sv. Donata, koji se spominje tek od sredine 15. stoljeća, proizlazi iz pripisivanja gradnje rotone upravo biskupu Donatu.⁸⁵ Njegova uloga u gradu Zadru uzdignuta je do razine svetosti zahvaljujući srednjovjekovnoj legendi o Donatovom prisvajanju relikvija Sv. Anastazije iz Konstantinopola.⁸⁶ Crkva Sv. Donata centralna je građevina s tri radijalno izvedene duboke potkovaste apside na istoku građevine. Apside svojom površinom nisu upisane u volumen građevine, već njihove dimenzije jasno iščitavamo na vanjskom plaštu. Tijekom izgradnje krajem 8. stoljeća Sv. Donat je podignut kao slobodnostojeća, jednokatna i centralna građevina s apsidama na istoku i ulazom na zapadu.⁸⁷

Prvo rješenje interijera rotone bilo je podijeljeno na središnji kružni prostor kojeg su od cirkularnog ophoda vjerojatno odvajali stupovi. Perimetralni zid je u interijeru bio raščlanjen plitkim visokim nišama, a eksterijer je bio artikuliran plitkim lezenama povezanim lukovima ispod razine krovišta.⁸⁸ Početkom 9. stoljeća slijedi druga faza gradnje u kojoj se rotondi prigraduje galerija koja je služila kao oratorij za potrebe elite kršćanske zajednice (sl. 24-25).⁸⁹ Osim galerije, rotonda dobiva sjeveroistočni trapezoidni aneks sa stepeništem i monumentalan pravokutan aneks na južnoj strani koji se proteže sve do apside.⁹⁰ Stupovi prizemlja, osim dva ispred svetišta, zamijenjeni su masivnim, trapezoidnim pilonima. Tlocrt i organizacija interijera prizemlja ponovljeni su u manjim dimenzijama pri izvedbi galerije. Južni aneks se protezao čitavom visinom rotone. Na razini gornje etaže bio je povezan dvama dvostrukim prolazima sa stupom u sredini.⁹¹

⁸² Vežić, 2002., 6.

⁸³ Jurković, 2000. 180.

⁸⁴ Vežić, 1985., 3.

⁸⁵ [Isto, str. 3.]

⁸⁶ Jurković, 2000. 180.

⁸⁷ Mišković, 2018., 227

⁸⁸ [Isto, str. 227.]

⁸⁹ [Isto, str. 230.]

⁹⁰ [Isto, str. 227.]

⁹¹ Mišković, 2018., 227.

Za prvih konzervatorskih zahvata na Sv. Donatu 1872. godine, spuštена je razina poda prizemlja rotonde do razine rimskog foruma. Zatim, tijekom kontroverznih restauratorskih radova talijanskih konzervatora od 1927. do 1930. godine, proveden je zahvat izolacije crkve od okolnih građevina. Talijanski konzervatori su odlučili dati prioritet rimskoj baštini pri provođenju radova. Procesom izolacije porušen je njen izvorni ranosrednjovjekovni južni aneks u svrhu otkrivanja dijelova pločnika antičkog foruma. Osim rušenja aneksa tijekom istih konzervatorskih radova, pod narteksa i vanjskog prostora oko crkve bili su spuštени na razinu rimskog foruma, dubine otprilike 1,30 metra.⁹² Iako je spomenuti restauratorski podvig iz tridesetih godina 20. stoljeća uništio izvorni dio srednjovjekovnog rješenja rotonde, njegovi drastični zahvati omogućili su detaljan uvid u praksu korištenja materijala antičkog foruma u izgradnji crkve.

Rotonda Sv. Donata je bogata antičkim spolijima u svojim temeljima i elevaciji budući da je podignuta na prostoru antičkog svjetovnog centra, rimskog foruma, i u neposrednoj blizini antičkog sakralnog epicentra, rimskog kapitolija. Spuštanjem razine poda unutar i van rotonde omogućio se uvid u sastav temelja. Spoliji su s vanjske strane rotonde vidljivi u potezu od južne apside do ulaza na zapadu. Temelj rotonde čini velik broj tambura stupova s dubokim polukružnim kanelirama. Prema svjedočanstvima i rekonstrukciji izgleda građevina zadarskog foruma u knjizi *Zadar u srednjem vijeku* Mate Suića, možemo odrediti izvornu funkciju kaneliranih tambura kao dijelova kolonade pročelja kapitolijskog hrama.⁹³ Tamburi su polegnuti na bočnu stranu tako da je vidljiva njihova nosiva površina. Pravokutni otvor, prošupljen u središnjem dijelu tambura, bio je namijenjen za drvenu letvu ili metalnu šipku koja je spajala tambure u cjeloviti stup. Jedan primjer ima urezane tanke žljebove na suprotnim stranama s proširenjem prema središtu tambura u koje se ulijevalo željezo u funkciji dodatnog potpornja i stabilizatora konstrukciji (sl. 26)⁹⁴. Tamburi u temelju rotonde koji nemaju vidljive otvore za stabiliziranje konstrukcije bili su prvi ili zadnji element u cjelovitom stupu (sl. 27). Na razini poda rimskog foruma, kao dio temelja, postavljen je fragment imposta sa sačuvanom dekoracijom na kojoj prepoznajemo izduženo izvedene i duboko urezane listove akantusa. Na impost je postavljen fragment vijenca, koji, vodeći se jednostavnim karakterom njegovih profilacija, pripada dorskom ili toskanskom redu (sl. 28).⁹⁵ Kao dio temelja je vidljiv dio plinte

⁹² Vežić, 1985. str. 5.

⁹³ Suić, 1981., 212.

⁹⁴ *World History Encyclopedia*, [Column - World History Encyclopedia](#), (pregledano 30. svibnja 2023.)

⁹⁵ *Britannica*, [Order | architecture | Britannica](#), (pregledano 30. svibnja 2023.)

s antičkom bazom stupa, okrenut za 180°, čiji je izvorni položaj bio ispod stupova hrama. (sl. 29).

Mate Suić, u spomenutoj knjizi, donosi rekonstrukciju postolja za kip Uzvišenog Jupitera koju je predložio austrijski arheolog Alois Hauser (sl. 30). Prije opisa rekonstrukcije, potrebno je imati na umu mogućnost alternativne interpretacije posvećenja natpisa postolja za skulpture u čast carskom kultu, a ne kapitolijskoj trijadi.⁹⁶ Neovisno o tome koga su skulpture uistinu predstavljale, prema Hauserovoj rekonstrukciji saznajemo da je postolje skulpture bilo sastavljeno od jednostavne baze, pravokutne osnove sa stelom i kruništa postolja. Tranzicija između pravokutnog bloka sa stelom te šire baze i krune postolja izvedena je dvama vijencima srodne dekoracije koji se međusobno zrcale.⁹⁷ Krunište je dekorirano izrazito stiliziranim vegetativnim elementima, a u sastavu dekoracije donjeg i gornjeg tranzicijskog vijenca prepoznajemo potez denta, lezbijske kime i astragal.⁹⁸ Upravo u temelju crkve Sv. Donata možemo raspoznati fragmente postolja skulptura, točnije krunište s gornjim vijencem (sl. 31) i u neposrednoj blizini bazu s donjim vijencem (sl. 32). Između plašta rotonde i zida narteksova u temeljima se smjestio ugaoni fragment korintskog gređa (sl. 33) na kojem su još uvijek vidljivi denti između dva poteza ovula.⁹⁹ Desni dio ulaznog zida narteksova počiva na masivnim fragmentima kaneliranih stupova čiji je inicijalni smještaj također najvjerojatnije bio na pročelju hrama. Na ugaonom dijelu elevacije spomenutog zida, iznad razine pogleda, ugrađen je antički spolij u koji su uklesana dva mala križa u svrhu kristijanizacije antičkog elementa (slika 34).¹⁰⁰ Temelj ugla lijevog dijela ulaznog zida narteksova čini monumentalni kapitel korintskog ili kompozitnog reda okrenut naopako (sl. 35). Dekoracija kapitela prepoznatljiva je samo u dvije zone akantovog lišća u čijoj je izvedbi prepoznatljivo korištenje svrdla. Antičke spolije u temeljima perimetralnog zida vidljive su i interijeru crkve (sl. 36).

Najveći broj spolija u interijeru crkve dio su temelja masivnih trapezoidnih pilona i dva stupa pred troapsidalnim svetištem. Sistematizaciju spolija interijera crkve Sv. Donata započet ću s primjerima koji se odnose na temelje i elevaciju pilona. Zatim ću prijeći na stupove ispred apside i ostale primjere. Od ukupno osam nosača, šest su piloni, a dva stupovi. Zbog lakše orijentacije u tekstu na pilone ću se referirati brojevima od jedan do šest. Prvi pilon se nalazi lijevo od ulaza nasuprot središnje apside, a posljednji, šesti, smješten je desno od ulaza. Ostali

⁹⁶ Sinobad, 2007., 233.

⁹⁷ Suić, 1981., 182.

⁹⁸ Summerson, 1998., 128.

⁹⁹ [Isto, str. 128.]

¹⁰⁰ Jurković, 2000., 181.

brojevi prate kružni smjer ophoda i pilona od ulaza u smjeru kazaljke na satu. Između pilona broj tri i četiri nalaze se dva stupa pred svetištem.

Za temelj prvog pilona iskorištena su dva monumentalna fragmenta osnove postolja skulptura hrama (sl. 37). Površinu oba fragmenta obrubljuju profilacije izvedene dinamično isklesanim viticama akanta. Desni fragment nosi natpis: IOVI AVGUSTO / APPULEIA M(ARCI) FIL(IA) QUINTA, / SUO ET L(UCII) TURPILII BROCCCHI / LICINIANI FILII NOMINE / TEST(AMENTO) PONI IUSS(IT).¹⁰¹ Stela je postavljena naopako u temelj pilona. Osim osnove postolja u temelju se nalazi i baza antičkog stupa.¹⁰² Spoliji ugrađeni u elevaciji pilona bili su vidljivi u prostoru crkve tijekom srednjeg vijeka, a vidljivi su i danas. Iznad razine temelja prvog pilona vodoravno je pognut element koji je mogao biti dio žrtvenika¹⁰³ (sl. 38). Element je podijeljen na dva polja različitih dimenzija u kojima jasno vidimo ostatke motiva izvedenih u niskom reljefu. U većem polju možemo pretpostaviti da se radi o prikazu bikove glave dok za reljef u manjem polju možemo samo nagađati motiv zbog značajnog oštećenja. Lijevo od stele u elevaciji je ugrađen fragment kaneliranog polustupa (sl. 39). Njegov polukružan oblik koji je orijentiran prema sredini ne popunjava u potpunosti volumen pilona te čini otvor od jedne do druge strane. Iznad žrtvenika s natpisom je ugrađen fragment koji je dimenzijama sličan spomenutom elementu s reljefima (sl. 38). U razini pogleda, na bočnoj strani istog pilona, ugrađen je mali spolij koji prepoznamo prema uklesanom križu (sl. 39).

Drugi pilon je izgrađen na dva velika fragmenta pravokutne osnove postolja skulptura hrama. Profilacije su srodne onima sa osnove postolja ugrađene u prvi pilon. M. Suić smatra da je riječ o dijelovima postolja za skulpture drugih dvaju božanstava, Junone i Minerve, čiji natpisi nisu vidljivi budući da su orijentirani prema unutrašnjosti pilona (sl. 41)¹⁰⁴. Osim postolja u temelju drugog pilona, u njegovoj elevaciji je ugrađen antički element jednostavnih rubnih profilacija (sl. 42).

Dio temelja trećeg pilona čine dva antička spolija koja svojom površinom izlaze van dimenzija pilona. Prema dekorativnim elementima jedan od spolija prepoznamo kao donji vijenac postolja jedne od skulptura hrama (sl. 43)¹⁰⁵. Dužinom suprotne strane temelja ugrađen je spolij koji je najvjerojatnije izvorno bio baza antičkog žrtvenika (sl. 44).

¹⁰¹ Suić, 1981., 179.

¹⁰² Summerson, 1998., 123.

¹⁰³ Vežić, 2002., 13.

¹⁰⁴ Suić, 1981., 182.

¹⁰⁵ [Isto, str. 182.]

Spoliji u temelju četvrtog pilona također su dijelovi postolja skulptura hrama uz prisutnost elementa gređa antičkog reda. Sastavni elementi temelja se ponovno protežu van granice dimenzija samog pilona. Veliki ugaoni fragment kruništa s vijencem postolja skulptura hrama čini većinski dio temelja četvrtog pilona (sl. 45). Osim kruništa u temelju istog pilona nalazi se i baza postolja s donjim vijencem (sl. 46).¹⁰⁶ U temelju je prisutan monumentalni fragment čiji je obrazac dekoracije s dentima između dva poteza ovula istovjetan s dekoracijom u temelju vanjskog dijela plašta (sl. 47, 33.).

Bočna strana petog pilona počiva na fragmentu položenog kaneliranog stupa koji se proteže kraćom dužinom nosača (sl. 48). Nasuprotnu bočnu stranu podržava fragment antičke stele (sl. 49) obrubljen jednostavnim profilacijama. Manji fragment stele je ugrađen i u elevaciju petog pilona (sl. 50). Osim fragmenta stele u elevaciji pilona na strani koja je orijentirana prema vanjskom zidu nalazi se i monumentalan fragment korinskog arhitrava (sl. 51).¹⁰⁷ Jednostavna morfologija arhitrava, s nedostatkom astragala koji omeđuju trake, ukazuje na moguću izvornu pripadnost trabeaciji kapitolijskog hrama na temelju rekonstrukcije M. Suića (sl. 56).¹⁰⁸

Prepoznatljivi elementi antičkih građevina u strukturi zadnjeg, šestog pilona ugrađeni su u njegovu elevaciju. Neposredno iznad temelja, površinom pilona koja je orijentirana prema središnjem prostoru, proteže se monumentalan fragment friza s bogatim dekorativnim elementima (sl. 53). Biljni motivi friza uokvireni su kružnicama dekoriranim lišćem i viticama. Kružnice su povezane u skladnu cjelinu biljnim motivima. Dekorativni elementi, koji povezuju dvije u potpunosti sačuvane kružne dekoracije, sijeku se. Interakcijom elemenata ostvaruje se novi dekorativni motiv bodeža izvedenog od biljnih vitica. Prema rekonstrukciji M. Suića fragment friza pripada gređu kapitolijskog hrama.¹⁰⁹ Nekoliko kamenih elemenata iznad friza je ugrađen antički element jednostavnih profilacija (sl. 53). Na suprotnoj strani šestog pilona, iznad temelja, dominira jednako monumentalni spolij friza s arhitravom korinskog reda (sl. 54). Elemente korinskog gređa prepoznamo prema tri pojasa arhitrava omeđenim dekoriranim astragalima i lezbijskom kimom.¹¹⁰ Površina friza s arhitravom u potpunosti je ispunjena biljnim motivima, što ju razlikuje od dekoracije friza na suprotnoj strani pilona. Ponovno konzultirajući rekonstrukcije foruma i kapitolija M. Suića, prepoznamo izvorni

¹⁰⁶ [Isto, str. 182.]

¹⁰⁷ *Britannica*, [Order | architecture | Britannica](#), (pregledano 30. svibnja 2023.)

¹⁰⁸ Suić, 1981., 213.

¹⁰⁹ [Isto, str. 213.]

¹¹⁰ Summerson, 1998., 128.

smještaj friza s arhitravom na kolonadama trijema foruma (sl. 55).¹¹¹ U elevaciji bočne strane pilona nalazi se polegnut dio votivnog spomenika s natpisom i malim dekorativnim pilastrom (sl. 52).

Mramorni monolitni stupovi pred svetištem čine *tribelon* (sl. 57). Oba stupa zajedno s kapitelima su antički spoliji, izvorno dio kolonade trijema foruma.¹¹² Dio temelja desnog stupa čini fragment donjeg vijenca postolja skulptura božanstva kapitolijskog hrama (sl. 58).¹¹³ Kapitele stupova karakterizira kompozitni red s dvije očuvane zone akanta, volutama i ovulom. Nad kapitelima su jednostavni predromanički imposti.¹¹⁴ Antička spolija postavljena je kao vodoravna baza jedne od niša koje su bile zazidane za vrijeme pregradnje u 9. stoljeću. Na površini fragmenta jasno iščitavamo riječ 'DIVO'. Natpis je okrenut prema zidu za 180° (sl. 59).

Antički spoliji su upotrijebljeni kao građevinski materijal i u prostoru galerije. Suprotno od većine spolija koji u prizemlju rotone čine dio temelja, u prostoru galerije oni preuzimaju reprezentativnu ulogu. Četiri antička stupa nalaze se u prostoru galerije. Dva stupa ponavljaju tlocrtno rješenje prizemlja pred svetištem dok dva pridržavaju središnji dio danas zazidanih dvostrukih prolaza u nekadašnju jugozapadnu prigradnju. Budući da je galerija u elevaciji puno niža od prizemlja stupovi spolije su skraćeni izvorni monoliti (sl. 60). Stupovi svetišta stoje na bazama većih dimenzija od opsega samih stupova. Kapitel desnog stupa od svetišta je kapitel kompozitnog reda čije su dvije zone akanta preklesane u predromaničke oblike (sl. 61). Predromanički dizajn u nižoj zoni kapitela očituje se u nizu palmeta dok je gornji izveden kao niz trostruko profiliranih ljiljanovih cvjetova.¹¹⁵ Sam vrh kapitela nije preklesan stoga jasno prepoznajemo astragal, ovulus i volute koji su odličje gornjeg dijela kompozitnog kapitela.¹¹⁶ Drugi stup pred svetištem zaključen je kasnoantičkim korintskim kapitelom (sl. 61.1.), a nad kapitelima oba stupa postavljeni su predromanički imposti bez dekoracije.¹¹⁷ Stupovi dvostrukih zazidanih prolaza dio su perimetralnog zida rotone. Desni stup je smješten bliže ulazu u galeriju. Stup je postavljen na fragmentiranu spoliju vijenca, a kao kapitel služi naopako postavljena baza kaneliranog stupa (sl. 62). Za bazu lijevog stupa iskorištena je baza antičkog

¹¹¹ Suić, 1981., 207.

¹¹² [Isto, str. 207.]

¹¹³ [Isto, str. 182.]

¹¹⁴ Vežić, 2002., 13.

¹¹⁵ Vežić, 1985., 13.

¹¹⁶ Summerson, 1998., 127.

¹¹⁷ Vežić, 2002., 15.

polustupa, a za kapitel izrazito loše očuvan korintski kapitel (sl. 63). Oba kapitela zaključena su predromaničkim impostima s uklesanim križevima.¹¹⁸

3.3. Sv. Petar Stari

Desakralizirana crkva Sv. Petra Starog jedinstven je primjer spoja arhitekture kasne antike i srednjeg vijeka na našim prostorima. Imenom Sv. Petar Stari nazivamo mali arhitektonski sklop nekadašnje dvije sakralne građevine. Raniju građevinu karakterizira jednostavan i jednobrodan prostor pravokutnog tlocrta s polukružnom apsidom istaknutom u prostoru na istočnom kraju crkve. Datira se u razdoblje kasne antike, točnije u 5. ili 6. stoljeće.¹¹⁹ Kasnija građevina je izgrađena kao aneks na istočnom dijelu starije. Apsida ranokršćanskog jednobrodnog oratorija ulazi u istočni aneksirani prostor.¹²⁰ Zahvaljujući arheološkim istraživanjima saznajemo da je današnjoj formi druge građevine prethodila ranija faza. Prvu fazu određuje trapezoidan tlocrt i zidovi crkve koji su se oslanjali na druge građevine.¹²¹ Tijekom druge faze istočni aneks biva pregrađen u dvobrodan prostor, nadsvođen sa šest križno-kupolastih svodova i zaključen dvjema poligonalnim apsidama upisanim u istočni zid.¹²² Bitno je navesti da komunikacija između dvaju crkava nije postojala sve do 15. stoljeća kada je ostvarena probijanjem prolaza u apsidi ranokršćanskog oratorija. Prije 15. stoljeća u svaku se crkvu ulazilo neovisno o drugoj crkvi.¹²³ Na temelju analize arhitektonske plastike i usporedbe sa sličnim tlocrtnim rješenjima Pavuša Vežić predlaže dataciju prve izgradnje istočnog aneksa u predromaničko razdoblje 9. stoljeća, a kasnije pregradnje smatra dijelom rane romanike iz 11. stoljeća.¹²⁴ Drugačijeg je mišljenja Miljenko Jurković koji datira drugu fazu u predromaničko karolinško razdoblje.¹²⁵ Upravo je izražena uporaba spolija u objektu jedan od razloga zašto M. Jurković datira drugu fazu istočnog aneksa u predromaničko razdoblje. Poistovjećuje ju s crkvom Sv. Donata, u čijem su temelju i elevaciji izraženo korištene antičke spolije.¹²⁶ Razmišljanja M. Jurkovića, osim datiranja istočne građevine, rasvjetljavaju nedoumice vezane uz njenu funkciju. Zaključuje da pozicija i rješenje istočne dogradnje

¹¹⁸ Vežić, 2002., 15.

¹¹⁹ Vežić, 2015., 157.

¹²⁰ [Isto, str. 157.]

¹²¹ [Isto, str. 157.]

¹²² Jurković, 1997., 78.

¹²³ Vežić, 2015., 169.

¹²⁴ Vežić, 2015., 169.

¹²⁵ Jurković, 2000., 181.

¹²⁶ [Isto, str. 181.]

ranokršćanskog oratorija upućuje na funkciju vanjske kripe i njezine srodnike po funkciji, oratorije-relikvijarije.¹²⁷

Antički spoliji koji su primijenjeni kao arhitektonski elementi u elevaciji sklopa Sv. Petra Starog nalaze se u istočnom, srednjovjekovnom dijelu. Prednji ranokršćanski oratorij broji samo jedan spolij koji prepoznajemo kao element stepenastog povišenja koji odvaja glavni brod od svetišta s apsidom (sl. 64). Jedna trećina površine spolija, usmjerena prema svetištu oratorija, profilirana je trima paralelnim trakama koje su ulegnute u odnosu na ostatak površine fragmenta. Iako antički fragment, ugrađen kao dio povišenja, odstupa svojom bojom i obradom površine od ostalih kamenih blokova koji čine površinu poda, njegove dimenzije se savršeno uklapaju u cjelinu. Naizgled neimpresivni element povišenja svetišta čini upravo rubni dio između više zone apside i niže zone broda. Kako svojom bojom i površinom odskače od ostatka podnih kamenih elemenata možemo se zapitati radi li se o tome da se položajem spolija prolaznika nastojalo upozoriti na povišenje razine poda, odnosno na početak svetišnog prostora.

Središnjim dijelom dvobrodnog prostora vanjske kripe protežu se arkade koje počivaju na dva stupa i stubu smještenom između njih. Bočni zidovi pojačani su lezenama s pojasnicama koje povezuju vanjske zidove s nosačima arkade. Implementacija novih elemenata u drugoj fazi gradnje istočne crkve izvedena je kao potporni sustav križno-kupolastog svoda. Pri dograđivanju novih elemenata nekoliko je spolija implementirano u strukturu građevine. Temelj središnjeg i jedinog pilona arkade čini jedinstveni spolij čiji dio vidimo u elevaciji crkve (sl. 65-66). Jednostavan niz od tri profilacije koji prati pravokutan oblik elementa vidljiv je na njegovoj južnoj i sjevernoj strani. Cijeli arhitektonski element nije vidljiv budući da čini temelj pilona, no prema profilacijama, koje jesu vidljive, možemo pretpostaviti da se radi o nekadašnjoj antičkoj steli. Ulogu imposta pilona (sl. 67-68) preuzeo je obrnuto okrenut element podnožja antičkog stupa. Prema slijedu dekorativnih elemenata; tor, astragal te polutrohil prepoznajemo varijaciju klasičnog podnožja antičkog stupa okrenutu naopako.¹²⁸ Proporcije spolija podnožja antičkog stupa ne odgovaraju dimenzijama samog pilona.

Isto rješenje, točnije korištenje naopako okrenutog podnožja antičkog stupa kao imposta, implementirano je na granici pojasnica i lezena oba zida (sl. 69). Imposti lezena sjevernog zida u izrazito su lošem stanju te se ne može dokučiti radi li se o spolijama, dok su imposti južnih

¹²⁷ Jurković, 1997., 86.

¹²⁸ Summerson, 1998., 128.

lezena u boljem stanju, no kao antičku spoliju prepoznajem samo onaj srednje lezene. Njegovi arhitektonski elementi podsjećaju na jednostavniju verziju onih s imposta središnjeg pilona.

Dva stupa dvobrodnog prostora također su antički spoliji. Prvi se nalazi uz apsidu ranokršćanskog oratorija (sl. 70), a drugi je postavljen bliže dvoapsidalnom svetištu na istoku (sl. 73). Prvi stup, onaj zapadniji, na svojoj gornjoj polovici ima uklesan antički natpis (sl. 71-72). Natpis spolija ukazuje da je riječ o rimskom miljokazu koji spominje cara Tacita (Marcus Claudius Tacitus) (CIL III 3209).¹²⁹ Ostatak natpisa je teško čitljiv budući da je njegovom čitavom dužinom i širinom uklesan gracilan latinski križ, u ideji simboličkog čina kristijanizacije antičkog materijala. Svojevrsnim „pokrštenjem“ antički spolij postaje arhitektonski element primjeren korištenju u srednjovjekovnoj crkvi.¹³⁰ Isti čin kristijanizacije primijenjen je i na drugom stupu, onom pred svetištem. Njegov trup je bez natpisa, no dva križa iste morfologije kao i prethodni uklesani su na središnjem dijelu njegove zapadne i južne strane. Kao kapitel drugog stupa također je primijenjen antički spolij, no ne radi se o antičkom kapitelu već bazi stupa okrenutoj naopako. Ova antička baza je odlično sačuvana te prepoznajemo elemente koji čine toskansku bazu; plintu, tor i traku.¹³¹ Baze, trup i kapiteli oba stupa svojim dimenzijama i oblicima ne čine jedinstvenu cjelinu, što je često pri korištenju spolija kao arhitektonskih elemenata u srednjem vijeku. Nužno je naglasiti pojačano korištenje spolija u istočnoj crkvi nakon pregradnje u dvobrodnu građevinu. Arhitektura zapadne crkve nije implementirala spolije u svoju strukturu, osim skromnog kamenog bloka koji čini dio povišenja poda pred svetištem crkve. Razliku u količini implementiranih spolija u zapadnom oratoriju i istočnoj vanjskoj kripti možemo povezati s vremenom nastajanja pojedinog objekta.

3.4. Crkva Sv. Lovre

Jedinstvenost tlocrtnog rješenja te bogatstvo arhitektonskom i skulpturalnom plastikom čini crkvu Sv. Lovre nezamjenjivim spomenikom kulturne baštine ne samo zadarskog područja već i čitave Dalmacije. Crkva Sv. Lovre je rezultat produkcije 11. stoljeća na dalmatinskoj obali. M. Jurković ju navodi kao jednu od reprezentativnih primjera spomenika grupe

¹²⁹ Babić, 2006.b, 94.

¹³⁰ Jurković, 2000., 181.

¹³¹ Summerson, 1998., 128.

regionalne dalmatinske rane romanike.¹³² Nakon brojnih arheoloških istraživanja i nedoumica vezano uz njen originalni izgled Ivo Petricioli objavljuje rekonstrukciju njenog izvornog tlocrta 1987. godine.¹³³ Unutrašnjost crkve Sv. Lovre je pseudotrobrodna, longitudinalnog tlocrta. Pseudotrobrodnost crkve prepoznajemo prema neprohodnom prostoru između stupova crkve i bočnih zidova, točnije kada ne možemo govoriti o funkcionalnim bočnim brodovima.¹³⁴ Središnji, i jedini funkcionalni brod, podijeljen je u tri traveja, što je naglašeno s dva para stupova sa svake strane. Središnji travej bio je nadsveden kupolom od koje je sačuvan samo četvrtasti tambur.¹³⁵ Svetište crkve bilo je orijentirano prema jugoistoku te danas postoji samo u temeljima. Smatra se da je apsida svetišta bila poligonalna i upisana u začelni zid. S obje strane apside nalazile su se pastofrije, u koje se ulazilo kroz aspidu.¹³⁶ Na sjeverozapadnoj strani crkve bio je nadograđen trapezoidan narteks ubrzo nakon gradnje glavnog dijela crkve. Narteks je izveden na dvije etaže iznad kojih se uzdizao zvonik.¹³⁷ Njegov tlocrt u prizemlju čini poligonalna prostorija koja je u smjeru sjeverozapada artikulirana trima dubokim poligonalnim nišama. Gotovo identično prostorno rješenje ponovljeno je na gornjem katu narteksa kojem se pristupalo stepeništem iz prizemne jugozapadne niše.¹³⁸

Osim dragocjene ranoromaničke plastike, koju karakteriziraju počeci figuralnih prikaza i iznošenja skulpture na fasadu,¹³⁹ crkva Sv. Lovre bogata je i antičkim spolijima. Crkvu artikuliraju i podupiru četiri stupa. Baza, trup i kapitel jugoistočnih stupova, onih bliže svetištu, su antički spoliji (sl. 74-76). Stupovi bliži narteksu istodobni su s gradnjom crkve. Nad kapitelima svih stupova su imposti koje Ljubo Karaman identificira kao spolije iz razdoblja kasne antike i pretpostavlja da su izvorno bili dio strukture nosača ranokršćanske bazilike koja se nalazila na mjestu današnje crkve.¹⁴¹ Funkciju baza čine spoliji obrnuto okrenutih korintskih polukapitela.¹⁴³ Antičkim polukapitelom dominira trapezoidan oblik za razliku od polukružnog presjeka stupa (sl. 4). Nadalje, promjer stupa je značajno manji u odnosu na površinu kapitela polustupa što ne pridonosi dojmu cjeline nosača. Za kapitele stupova iskorišteni su antički korintski kapiteli. Britanski povjesničar umjetnosti T. J. Jackson, koji je prvi grafički prikazao

¹³² Jurković, 1990., 205.

¹³³ Petricioli, 1987., 71.

¹³⁴ [Isto, str. 68.]

¹³⁵ [Isto, str. 79.]

¹³⁶ [Isto, str. 69.]

¹³⁷ [Isto, str. 70.]

¹³⁸ [Isto, str. 70.]

¹³⁹ Jurković, 1990., 201.

¹⁴¹ Petricioli, 1987., 64.

¹⁴³ [Isto, str. 60.]

crkvu, opisao je kapitel stupa lijevo od svetišta kao klasični rimski kapitel (sl.76), a kapitel desnog stupa kao bizantski (sl. 77).¹⁴⁴ Trup desnog antičkog stupa označen je malim uklesanim križem što je rezultat srednjovjekovne tradicije kristijanizacije antičkih spolija (sl. 78). Upotreba antičkih spolija je također prisutna u temelju nartekusa, iako nisu vidljive u elevaciji crkve. I. Petricioli ih bilježi za vrijeme arheoloških iskopavanja i istraživanja¹⁴⁵.

Osim prisutnosti spolija u temelju, antička spolija su i dva široka, ali niža stupa, koji se nalaze sa svake strane prolaza iz nartekusa u glavni brod. Baze navedenih stupova također su antičke. Prema jednostavnoj morfologiji elemenata od kojih prepoznajemo plintu, tor i traku zaključujemo da se radi o bazi toskanskog stupa (Sl. 79).¹⁴⁶ Stupovi nemaju kapitele već su na njih postavljeni imposti. Sami stupovi bez imposta su vrlo niski i na gornjem dijelu završavaju nepravilnim rubom. Iz tog razloga možemo zaključiti da se radi o fragmentima nekadašnjih stupova pune veličine. Iako je površina stupa koji je smješten u nartekusu lijevo od prolaza u brod crkve loše sačuvana, možemo razabrati dijelove slova i riječi na njegovoj površini. Prema uklesanom sadržaju identificiramo spolij koji predstavlja rimski miljokaz s natpisom koji spominje careve Aureljina, Karina i Gracijana (sl. 79).¹⁴⁷ Slova koja je moguće iščitati okrenuta su naopako, što ukazuje da je čitav stup postavljen suprotno od svoje izvorne orijentacije. Okretanje stupa i posljedično značajno otežavanje čitanja uklesanih natpisa moguće je tumačiti kao negiranje izravnog antičkog identiteta spolije te njene transformacije u cjelinu arhitekture srednjeg vijeka. Baze stupova gornje etaže nartekusa I. Petricioli klasificira kao antičke spolije međusobno različitog karaktera.¹⁴⁸ Najzanimljivija primjena antičke spolije u crkvi Sv. Lovre mora se pripisati sarkofagu pronađenom u uskom prolazu jugozapadno od crkve (Sl. 80).¹⁴⁹ Sarkofag je izdubljen u kaneliranom antičkom stupu. Zatvarao ga je dvostrešni niski poklopac.¹⁵⁰ Danas je samo tijelo sarkofaga smješteno u nartekusu crkve.

3.5. Crkva Sv. Krševana

Crkva Sv. Krševana smještena je na osi između Morskih vrata i Zelenog trga. Romanička crkva, posvećena 1175. godine, bila je izgrađena u sklopu istoimenog i

¹⁴⁴ [Isto, str. 54.]

¹⁴⁵ [Isto, str. 69.]

¹⁴⁶ Summerson, 1998., 123.

¹⁴⁷ Babić, 2006.b, 94.

¹⁴⁸ Petricioli, 1987., 70.

¹⁴⁹ [Isto, str. 60.]

¹⁵⁰ [Isto, str. 60.]

istovremenog samostana. Njen izvorni oblik i pozicija ostaju nepromijenjeni od vremena izgradnje. Za razliku od crkve, građevine samostana doživjele su tragičnu sudbinu. Gotovo svi dijelovi samostanskih zgrada i njenog namještaja bivaju razoreni tijekom zračnih razaranja Drugog Svjetskog rata, a tijekom čišćenja nastalih ruševina skoro su u potpunosti uklonjeni. Ostao je očuvan samo jedan dio zida samostana s romaničkom biforom.¹⁵¹ Romaničkom samostanu i njegovoj crkvi prethodila je ranosrednjovjekovna crkva koja se indirektno spominje u oporuci priora Andrije, datirane u 918. godinu. Navedeni dokument bilježi najraniji zapisani spomen Sv. Krševana. Genezu samostana dodatno razotkriva isprava iz 986. godine koja dokumentira odluku o predaji crkve Sv. Krševana benediktincima u Zadru.¹⁵² U ispravi s kraja 10. stoljeća saznajemo da su crkvu osnovali prior Andrija i dominus Fusko na mjestu još ranijeg samostana. Tim pothvatom spojena je crkva i stari klaustar samostana u novu prostornu cjelinu.¹⁵³ Osim spomenutih pravnih isprava, postojanju crkve koja prethodi romaničkom samostanu, svjedoči crkveni namještaj ranosrednjovjekovnog karaktera skladišten u Sv. Donatu prilikom renovacije poda u romaničkoj crkvi 1888. i 1914. godine.¹⁵⁴

Tlocrt, romaničkog Sv. Krševana je trobrodan i troapsidalan. Bočne brodove bazilike od glavnog odvajaju arkadno zaključene kolonade, oformljene od četiri para slobodnostojećih stupova i dva para razvedenih pilona. Jedan od pilona raščlanjen je pilastrima, a drugi s dva pilastra na sjevernoj i južnoj strani, te dva polustupa na istočnoj i zapadnoj strani. Romanički moment izmjene nosača je uspostavljen pozicioniranjem pilona između stupova u kolonadi, tako da omeđuju središnje traveje crkve. Slobodnostojeći stupovi kolonade Sv. Krševana su antički spoliji, a njihovi kapiteli su romanička imitacija antičkih. Dva stupa najbliža aspidi izrađeni su od granita (sl. 81-82). Ostali stupovi kolonade izrađeni su od šarenog mramora kojim dominiraju nijanse bijele i zelene boje (sl. 81-88).¹⁵⁵ Specifična zeleno-bijela površina mramornih stupova pruža uvid u izvorni smještaj samih stupova. Prekrasne zelene i bijele mramorne stupove nije propustio spomenuti ni bizantski car Konstantin VII. Porfirogenet u 10. stoljeću pri opisivanju zadarske katedrale u djelu *De administrando imperio*. Babić, vodeći se opisom cara, pretpostavlja da su zeleno-bijeli slobodnostojeći stupovi Sv. Krševana nekada nosili gređe ranokršćanske faze katedrale.¹⁵⁶ Drugačije mišljenje ima Vežić koji stupove od crvenog i zelenog granita, prve do začelja u crkvi Sv. Krševana, pripisuje prvoj fazi katedrale.

¹⁵¹ Petricioli, 1990., 197.

¹⁵² Josipović i Tomas, 2017., 299.

¹⁵³ Freidenberg, 1981., 35.

¹⁵⁴ Petricioli, 1990., 198.

¹⁵⁵ Vežić, 2021., 70.

¹⁵⁶ Babić, 2006.a, 434.

Smatra da su i stupovi uz pročelje crkve mogli biti dio ranokršćanske kolonade katedrale. Na takav zaključak ga navodi niz utora koji se protežu lijevim stupom do pročelja. Isti utori nisu prisutni na luku koji ga povezuje s idućim stupom kolonade niti na njegovom paru, što ukazuje na reupotrebu stupa.¹⁵⁷

Osim antičkih stupova, u romanički interijer crkve Sv. Krševana implementiran je vrlo rani spomenik kršćanske cemeterijalne opreme, nadgrobna piscina Aurelije Gorgone. Datirana je u vrijeme kasne antike, točnije 4. stoljeće, kada je služila kao poklopac groba (sl. 89.2.). Tijekom renovacije crkve 1888. godine nađena je uklopljena kao spolija u pločnik crkve Sv. Krševana. Sredinom vapnenačke ploče dužine 2 metra dominira motiv koncentričnih kružnica unutar kojih je ispisan natpis: AUR(ELIA) CORCONIA / COMPARABIT LOCI CON/CISSIONEM UT NE QUIS AL/IUS POSTEA VELLE ALIUM C/ORPUS PONERE QVOD SI QUI C/OMTEMPSERIT ABEBIT DEUM IU/DICEM ET INFERETTO IPSS/O X CENTV MILA.¹⁵⁸

Unatoč stupovima od bogatog materijala, jednostavnost interijera je nadoknađena raskošno dekoriranim pročeljem (sl. 89.1.). Površina pročelja ocrtava elevaciju trobrodnog bazilikalnog rješenja interijera. Središnja vertikalna os gornjeg dijela pročelja, koja prati obris glavnog broda, naglašena je prozorom zaključenim polukružnim lukom, a u razini zabata s dva uska polukružno zaključena romanička prozora. Sa svake strane jednostrukog prozora uklesane su četiri niše flankirane stupovima s kapitelima jednostavne vegetativne dekoracije. Srodno je bio riješen i zabatni dio središnjeg dijela pročelja, no očuvali su se samo lukovi bez stupića. Dijelovi pročelnog zida koji odgovaraju visini bočnih brodova zaključeni su romaničkim visećim lukovima. Dekoracija je stišana na donjem dijelu pročelja kojim dominira glavni portal u sredini i manji bočni ulaz koji vodi u desni brod. Glavni portal je nadvišen lunetom iz koje se šire četiri polukružna luka zaključena strmim zabatom. Za izgradnju polukružnih lukova, zabata i dovratnika portala korišten je plavi mramor potencijalno preuzet s foruma.

Vanjska ploha južnog zida artikulirana je slijepim arkadama na tordiranim stupovima.¹⁵⁹ Ugrađena u sastavni dio donjeg dijela površine zida slijepe arkade, najbliže pročelju crkve, nalazi se rimska nadgrobna stela datirana u 1. stoljeće (sl. 89.3.). Natpisno polje, omeđeno profiliranim okvirom, okrenuto je prema ulici bez stupnjevanja orijentacije spolije, što čini natpis pogodnim za čitanje. Reprezentativan smještaj nadgrobnog spomenika na vanjskom

¹⁵⁷ Vežić, 2021., 70.

¹⁵⁸ Mišković, 2012., 71.

¹⁵⁹ Petricioli, 1990., 200.

plaštu crkve objašnjava sadržaj epigrafa koji spominje oslobođenika Kvinta Delija Fuska (CIL III 2921), koji dijeli ime Fusko sa srednjovjekovnih zadarskim građaninom i osnivačem crkve Sv. Krševana koja je prethodila romaničkoj.¹⁶¹ Smještaj i sadržaj spolija sugeriraju da su romaničku crkvu gradili potomci ili nasljednici osnivača prvog Sv. Krševana. Stoga je antički spomenik resemantiziran u spomen srednjovjekovnog dominusa Fuska i prve sakralne građevine na prostoru samostana.¹⁶²

3.6. Samostan Sv. Marije

Samostan Sv. Marije osnovale su opatice iz obitelji Madijevaca, najutjecajnije zadarske obitelji 11. stoljeća.¹⁶³ Izgradnja najranije samostanske faze trajala je od 1066.–1091. godine. Prema tipologiji dalmatinskih crkava 11. stoljeća povjesničara umjetnosti Miljenka Jurkovića, samostanska crkva Sv. Marije Male pripada grupi internacionalne ranoromaničke arhitekture na Jadranu.¹⁶⁴ Njena trobrodna i troapsidalna bazilikalna forma odgovara potrebama nove liturgije, čije utjecaje na jedanaesto stoljetnu arhitekturu Jadrana pratimo od začetka u Clunyju, posredstvom Pompose do Osora.¹⁶⁵ Središnji brod ranoromaničke crkve bio je osvojen o arkadno zaključene kolonade podignute na četiri stupa. Izvorna forma stupova arkada otkriva se ispod štuko dekoracije tijekom manjih istraživanja nakon Drugog Svjetskog rata.¹⁶⁶ Svi izvorno upotrijebljeni stupovi bili su antički spoliji s rimskog foruma. Budući da su dva stupa pred svetištem zamijenjena u 16. stoljeću, antički spoliji čine drugi, treći i četvrti stup obje kolonade (sl. 90). Svi stupovi-spoliji imaju glatku površinu osim četvrtog stupa lijeve kolonade koji je kaneliran. Kapiteli ranoromaničke izvedbe sjede nad antičkim stupovima.¹⁶⁷ Predromaničkoj arhitekturi se 1105. prigraduje zreloromanički lombardski zvonik i bačvasto presvođena kapitularna dvorana, koje je dao podignuti ugarski kralj Koloman nakon osvajanja glavnih dalmatinskih središta. Ivo Babić dokumentira velike antičke blokove koji su kao spoliji implementirani u zid prostorija pod zvonikom tako da strše van površine njegovih granica.¹⁶⁸ Tijekom 16. stoljeća crkva je dobila renesansno proširenje prema zapadu u dužini od dva

¹⁶¹ Babić, 2006.a, 433.

¹⁶² Freidenberg, 1981., 35.

¹⁶³ Marinković, 2005., 45.

¹⁶⁴ Jurković, 1990., 206.

¹⁶⁵ [Isto, str. 196.]

¹⁶⁶ Vežić, 2020., 123.

¹⁶⁷ [Isto, str. 125.]

¹⁶⁸ Babić, 2006.a, 430.

traveja. Konačne prigradnje i redefiniranje oblika je izvedeno u 18. stoljeću pri adaptaciji baroknog svetišta i sakristije.¹⁶⁹

3.7. Crkva Sv. Mihovila

Crkva Sv. Mihovila, uz koju je smješten franjevački samostan, nalazi se nedaleko od Kopnenih vrata. Tomislav Marasović datira izgradnju u rani srednji vijek,¹⁷⁰ znatno ranije od Ive Petriciolia koji u Sv. Mihovilu prepoznaje obilježja gotičkog zdanja. Petricioli navodi podatak iz 12. stoljeća o postojanju Trga Sv. Mihovila na istom mjestu što upućuje na postojanje ranije manje crkve.¹⁷¹ Pročelje crkve Sv. Mihovila krasi jedan od najzanimljivijih primjera resematiziranih antičkih grobnih spomenika (sl. 91). Posmrtni reljef s prikazom poprsja tri frontalno okrenute muške figure odjevene u rimske toge mijenja značenje tijekom ranog srednjeg vijeka kada se oko glava muškaraca uklesavaju aureole (sl. 92). Tim činom građani antičkog Jadera postaju sveci prezentirani na pročelju srednjovjekovne crkve.¹⁷² Simbolički broj muških poprsja na spoliji sugerira poistovjećivanje resemantiziranog reljefa s prikazom Sv. Trojstva. Prema tumačenjima Ive Babića saznajemo da se u unutrašnjosti crkve nalazi još jedan antički grobni spomenik, iskorišten kao spolij pri izgradnji srednjovjekovnog groba. Iako danas epigraf nije vidljiv, što je rezultat uništenja ili ponovnog popločavanja crkve u novije doba, njegov sadržaj spominje centuriona Tita Elvija Skatija (CIL III 2914).¹⁷³

3.8. Bazilika Sv. Stjepana (Sv. Šime)

Današnja crkva Sv. Šime u povijesnim izvorima je poznata pod titularom Sv. Stjepana. Smještena je uz jugoistočni kraj glavnog dekumana u neposrednoj blizini Trga Petra Zoranića. Ranokršćanska bazilika bila je izgrađena na temeljima velike rimske javne građevine. Zidovi nekadašnje antičke arhitekture nađeni su ispod bazilike iz 5. stoljeća tijekom arheoloških istraživanja pod vodstvom Pavuše Vežića. Dijelovi preteče ranokršćanske crkve korišteni su u izgradnji temelja i elevacije bazilike.¹⁷⁴

¹⁶⁹ Vežić, 2020., 132.

¹⁷⁰ Marasović 2008., 382.

¹⁷¹ Mišković, 2020: 39.

¹⁷² Babić, 2008., 434.

¹⁷³ [Isto, str. 432.]

¹⁷⁴ Vežić, 1989., 16.

Crkva Sv. Stjepana je ranokršćanska trobrodna bazilika s istaknutom apsidom na istočnoj strani (sl. 1.1.). Bočne brodove od središnjeg odvajaju dvije kolonade, sjeverna i južna. Svaka kolonada izgrađena je od osam antičkih stupova i devet lukova. Prvi i posljednji luk kolonade se oslanjaju na pilastre ugrađene u zid s unutrašnje strane pročelja i začelja. Pored pilastara na začelju smješteni su stupovi, nosači slavoluka koji uokviruje apsidu. Promjer apside crkve je veći od širine glavnog broda što je u skladu s kasnoantičkom tradicijom gradnje bazilika. Južni perimetralni zid je artikuliran sa sedam monumentalnih bifora. Izvorna faza sjevernog zida nije sačuvana, no pretpostavlja se da je bila srodna južnoj. Na pročelju se nalaze tri portala. Svaki vodi u jedan brod crkve.¹⁷⁵

Donji dio pročelja sagrađen je od krupnih kamenih blokova preuzetih s antičke građevine koja je prethodila bazilici. Dijelovi ranije antičke građevine korišteni su u izvedbi pilastara na koje se oslanjaju prvi i posljednji luk obje kolonade. Osim u elevaciji crkve, antički materijal je utiliziran za izgradnju temelja apside crkve.¹⁷⁶ Najreprezentativnije antičke spolije bazilike predstavljaju stupovi kolonada. Sjeverna kolonada izvedena je od vapnenačkih kaneliranih stupova korintskog reda, a južna od glatkih stupova dorskog reda. Stupovi sjeverne kolonade imaju blagi entazis, a kanelire su u distalnoj trećini debla ispunjene prutovima. Svako deblo kaneliranih stupova je postavljeno na bazi složene dekoracije i nadvišeno korintskim kapitelom. Baze su izvedene od plinte i dva tora između kojih je trohil.¹⁷⁷ Korintski kapiteli su dekorirani dvama redovima akantovog lišća. Bočni listovi akanta iz gornjeg reda veći su od ostalih budući da se protežu visoko pod volute kapitela. Čaške između voluta ukrašene su suptilnim varijacijama razlistale grančice. Na sredini gornjeg ruba čaške se izmjenjuju različito stilizirane rascvjetale rozete (sl. 1.2.).¹⁷⁸ Stupovi južne kolonade su bili prekriveni baroknim i klasicističkim slojem žbuke. Tijekom radova na bazilici slojevi su uklonjeni i otkrivena je glatka površina stupova bez entazisa. Prvi stup uz pročelje izrađen je od plavičastog mramora, a ostalih sedam od vapnenca. Baza mramornog stupa istovjetna je s bazama sjeverne kolonade dok su baze ostalih stupova južne kolonade jednostavne. Izvedene su od jednog tora i cilindra samog stupa. Kapiteli nad stupovima također su vrlo jednostavni. Poistovjećujemo ih s naopako okrenutom bazom stupova južne kolonade.¹⁷⁹ Na deblu južnog stupa tik do začelja, uklesana su dva latinska križa u svrhu kristijanizacije antičkog materijala (sl. 1.3.).

¹⁷⁵ Uglešić, 2002., 23-24.

¹⁷⁶ Vežić, 1989., 16.

¹⁷⁷ Summerson, 1964., 128.

¹⁷⁸ Vežić, 1989., 20.

¹⁷⁹ [Isto, str. 20.]

U slučaju crkve Sv. Stjepana riječ o antičkim spolijama implementiranim u strukturu ranokršćanske arhitekture. Kontinuirana aktivnost bazilike kao sakralne institucije, od razdoblja kasne antike sve do danas, osigurala je održavanje izvorne funkcije antičkog materijala kroz razdoblje srednjeg vijeka. Stoga su antički stupovi kolonada neprekinuto krasili i podržavali interijer crkve za potrebe zadarske srednjovjekovne kršćanske zajednice.

3.9. Jugoistočne zidine grada

Prvo značajno redefiniranje srednjovjekovnih zidina započelo je izgradnjom renesansnog sustava fortifikacija s bastionima u 16. stoljeću uoči prijetnja turskih osvajača sa istoka.¹⁸⁰ Nekoliko stoljeća kasnije, točnije 1868. godine, Zadar je proglašen slobodnim gradom što rezultira rušenjem većine obrambenih zidina. Unatoč tome što je tijekom stoljeća srednjovjekovni Zadar podvrgnuo svoje zidine pregradnjama, novogradnjama i rušenjima narednih razdoblja, njegovu genezu, prostorna i graditeljska rješenja možemo rekonstruirati u određenom opsegu. Arheološka iskapanja na granicama Starog grada omogućila su uvid u najranije faze slojevitog fortifikacijskog sustava Zadra.

Jugoistočni fortifikacijski sustav Zadra ograđivao je kopnenu stranu poluotoka. Početkom 20. stoljeća počinju sondažna arheološka istraživanja pod vodstvom J. Bersa čiji zaključci se revidiraju prilikom ponovnih iskopavanja 2006./2007. godine kao posljedica nadzornih arheoloških projekata potaknutih planovima za izgradnju suvremene infrastrukture.¹⁸¹ Stoljeće postupnih arheoloških istraživanja zabilježilo je nekoliko faza utvrđivanja kopnene gradske fronte, najpodložnije protivničkom prodiranju. Ostaci jugoistočnih zidina istraživani su na današnjem Trgu Petra Zoranića, njegovoj bliskoj okolini koja uključuje dvorište današnje Pomorske škole, područje “Dječjeg dispanzera” kao i prostor Citadele iz 15. stoljeća¹⁸².

Saznanjima temeljnih arheoloških istraživanja na prostoru Trga Petra Zoranića i okolice dobivena je rekonstrukcija geneze središnjeg dijela jugoistočnih kopnenih fortifikacija Zadra od najranije rimske aktivnosti do one zrelog srednjeg vijeka. Ispod razine današnjeg trga pronađeni su: ostaci pločnika i prag vrata ranocarskog Augustovog doba, antička vrata izvedena kao monumentalni trolučni slavluk flankiran oktogonalmim kulama, dijelovi kasnoantičkih

¹⁸⁰ Raukar, Petricioli, Švelec i Peričić, 1987., 177-179.

¹⁸¹ Fadić, 2008., 169.

¹⁸² Vežić, 1990., 12.

bedema, dijelovi kasnoantičkog propugnakula nadovezanog na antička vrata, srednjovjekovni bedemi datirani na prijelaz iz 11. u 12. stoljeće te kasnija romanička vrata. Osim dokumentiranih fortifikacija arheolozi su zabilježili temelje manje ranosrednjovjekovne crkve Sv. Petra od Vitla smještene uz bazu južnog oktogona antičkih vrata s unutarnje strane zidina (sl. 93).¹⁸³ Iskopavanjem u dvorištu Pomorske škole identificirani su ostaci nastavka kasnoantičkog zida. Posebno zanimljive rezultate su polučila istraživanja područja “Dječjeg dispanzera”. Tamo su ustanovljeni ostaci ranocarskih, kasnoantičkih i romaničkih zidina. Njihova paralelna gradacija u prostoru svjedoči širenju kopnene granice grada tijekom stoljeća.¹⁸⁴ Kasnoantički zid tog prostora izgrađen je od velikog broja rimskih spolija od kojih prepoznajemo fragmente antičkih stela, vijenaca i kamenih žljebova akvadukta koji se prestaje koristiti u kasnoj antici.¹⁸⁵ Smatram da je bitno spomenuti ovaj slučaj spolija u kasnoantičkom zidu, budući da Ivo Petricioli navodi da se radi o ranosrednjovjekovnom zidu.¹⁸⁶

Za razliku od iskopina na Trgu Petra Zoranića, koje se nalaze ispod površine trga i vidljive su samo kroz staklenu stijenu ugrađenu u suvremeni pločnik, ostaci tri fortifikacijske faze kod “Dječjeg dispanzera” uzdižu se visoko iznad razine pločnika današnjeg Zadra što ih čini lako dostupnim svakodnevnom prolazniku i posjetitelju. Zidovi srednjeg vijeka, otkriveni na Trgu Petra Zoranića, izgrađeni su na udaljenosti od 14 metara od rimskih vrata i presijecaju temelje kasnoantičkog propugnakula. Njima su u 13. stoljeću prigradna romanička vrata koja svojom orijentacijom neznatno odstupaju od linije glavnog ulaza antičkih vrata. Romanička vrata odlikuje visoka kvaliteta gradnje, a u stepeničasto izvedenom utemeljenu njene vanjske strane prepoznata su, u neposrednoj blizini, dva elementa rimske nadgrobne stele s uklesanom rubnom profilacijom (sl. 95). Srodna masivnost i kvaliteta sugeriraju porijeklo s istog nadgrobnog spomenika. Jednu od dvije spomenute antičke spolije krase epigraf s cjelovito očuvanim i čitljivim natpisom od četiri reda: L PETICIVS L LIB/ HELIVS VF SIBI ET/ SVIS ET FABIAE/ VENERIAE VXORI.¹⁸⁷ Natpis nam otkriva da je komemorator nadgrobnog spomenika Lucius Peticius Helius, oslobođenik Lucija Peticija, dao *ante mortem* izraditi nadgrobni spomenik sebi, svojoj ženi Fabiji Veneriji i svojoj obitelji (sl. 94).¹⁸⁸ Analizom svih

¹⁸³ Fadić i Štefanac, 2011., 326.

¹⁸⁴ Fadić i Štefanac, 2011., 328.

¹⁸⁵ Jović, 2010., 89.

¹⁸⁶ Petricioli, 2005., 27.

¹⁸⁷ Fadić, 2008., 170.

¹⁸⁸ Fadić, 2008., 170.

značajki i elemenata epigrafa, nadgrobni spomenik je datiran na kraj 1. stoljeća ili u 2. stoljeće.¹⁸⁹

Antičke spoliji nisu samo integrirani u strukturu fortifikacija nego i u temeljima ranosrednjovjekovne crkve Sv. Petra od Vitla. Evidentirani ostaci crkvice određuju nekadašnji jednobrodni prostor ograđen oltarnom pregradom i zaključen pravokutnom apsidom upisanom u začelni zid. Duž uzdužnih zidova crkvice utvrđeni su temelji aneksiranih prostorija. Zid sjevernog aneksa, paralelan s bočnim zidom crkve, izgrađen je na temeljima u koje su ugrađeni rimski spoliji. Iskorišteni spoliji pripadali su monumentalnim antičkim ulaznim vratima uz čiji je južni oktagon crkva izgrađena. Reprezentativan primjer prepolutnjenog antičkog friza s prikazom tri para grifona među kantarosima i bočnim stranama dekoriranim akantovim viticama dio je temelja aneksa. Ivo Fadić i Berislav Štefanac u preglednom radu revidiranih arheoloških saznanja iz 2006./2007. godine donose sliku manjeg dijela spomenutog friza (sl. 96).¹⁹⁰

Citadela se nalazi na najjužnijem dijelu jugoistočne osi zidina, a najvrjedniji nalazi iskopani su upravo ispod njenog dvorišta.¹⁹¹ Antički sloj je prepoznatljiv na iskopinama dijelova bogate rimske *villae urbane* dekorirane freskama i podnim mozaikom. Ranosrednjovjekovni sloj zidina siječe antičke nalaze. Iskapanja potvrđuju da ranosrednjovjekovna gradnja na rubu grada nije pratila prethodno uspostavljene granice antičkih fortifikacija. Dva otkrivena ranosrednjovjekovna zida međusobno su sagrađeni pod tupim kutom. Jedan zid proteže se uz zapadni dio srednjovjekovne tvrđave, a drugi presijeca podni mozaik rimske stambene arhitekture. Zid koji presijeca rimsku vilu izgrađen je od velikog broja antičkih kamenih blokova (sl. 97). Oni su, morfološki i materijalno, srodni s blokovima *in situ* sačuvanih ranocarskih zidina na području "Dječjeg dispanzera". Pretpostavlja se da se u blizini protezao gradski zid ranocarskog doba pretvoren u kamenolom čiji je materijal intenzivno korišten u izgradnji ranosrednjovjekovnih zidina.¹⁹² Osim antičkih blokova, u strukturu zida je umetnut rimski cipus na čijoj je površini unutar profiliranog okvira uklesan natpis: VETTIDIAE - C.F. - MAXIMINAE - PVBLICE - D.D.¹⁹³ Drugi ranosrednjovjekovni zid građen je od manjeg broja antičkih spolija, što čini njegovu kamenu građu sitnijom. Nastavak iskopavanja rezultirao je identifikacijom dvije faze zrelog razdoblja srednjovjekovnih fortifikacija. Romanički zidovi

¹⁸⁹ [Isto, str. 172.]

¹⁹⁰ Fadić i Štefanac, 2011., 329-330.

¹⁹¹ Vežić, 1990.b, 8.

¹⁹² [Isto, str. 12.]

¹⁹³ [Isto, str. 9.]

iz 12. stoljeća paralelni su s ranosrednjovjekovnim. Udaljeni su od prethodne granice grada samo nekoliko metara. Gornja površina zidina je korištena za šetnjicu kojoj se pristupalo kamenim konzolnim stepenicama. Kameni element oblikovan nalik lavljoj šapi primijenjen je kao antička spolija u funkciji stuba stepenica. Tijekom 13. stoljeća je izgrađena trapezoidna kula na uglu zidina iz 12. stoljeća. Dogradnja ranijem romaničkom sloju rezultirala je uspostavom gradske utvrde.¹⁹⁴

3.10. Sjeveroistočne zidine grada

Reprezentativne antičke spolije nađene su integrirane u ostacima sjeveroistočnog poteza kasnoantičkih zidina. Eskavirane su 2014. godine na području nekadašnjeg venecijanskog bastiona Sv. Dimitrija tijekom građevinskih radova provedenih pod arheološkim nadzorom (sl. 98). Otkrivena je baza kipa s natpisnim poljem posvećenim Faustini Augusti (sl. 99-100). Rekonstrukcija teksta otkriva oštećene dijelove epigrafa: FAUSTINAE / AUG(USTAE) / [M(ARCI)] AUREL(I) AN/[T]ONINI FIL(IAE) / D(ECRETO) [D(ECURIONUM) P(ECUNIA)] P(UBLICA). Prema natpisu saznajemo da je skulptura bila posvećena Faustini Augusti, kćeri Marka Aurelija Antonina. Ranije u radu smo već spomenuli jedan natpis povezan s Božanskom Faustinom koji je također primijenjen kao antička spolija u ranokršćanskoj gradnji.¹⁹⁵ Radi se o natpisu: DIVAE FAU[STINAE] na fragmentu koji je služio kao potporanj lepezastom svodu u baptisteriju episkopalnog sklopa. U strukturu otkrivene kasnoantičke fortifikacije uklopljen je još jedan antički epigraf. Njegov djelomično sačuvan natpis dokumentira, iako nepotpuno i šturo, djelovanje antičkog zadarskog gradskog vijeća (*ordo Iadestinus*) (sl.101). Osim spolija s natpisom, kao dio kasnoantičkog zida, nađeni su antički fragmenti monumentalne arhitekture. Fragmenti su prepoznati kao tri korniža velikih dimenzija (sl.102.).¹⁹⁶

4. ZAKLJUČAK

¹⁹⁴ [Isto, str. 13-14.]

¹⁹⁵ Kurilić i Štefanac, 2018., 67-80.

¹⁹⁶ Kurilić i Štefanac, 2018., 88-93.

Refleksijom na provedenu sistematizaciju antičkih spolija implementiranih u srednjovjekovne građevine Zadra prepoznavamo određene uzorke prema kojima se spoliji koriste u sekundarnoj primjeni.

Antički spoliji s natpisima najčešće su izvorno bili nadgrobni spomenici, miljokazi ili postolja skulptura. Postoji jasna distinkcija između antičkih spolija s natpisima koje su korištene s namjerom da njihov sadržaj prenosi određeno značenje u srednjem vijeku, zatim onih čiji je sadržaj natpisa iskorišten za naglašavanje negiranja izvornog rimskog značenja te spolija čiji je natpis bio zanemaren ili u potpunosti nebitan. Nadgrobni spomenik oslobođenika Kvinta Delija Fуска ugrađen u eksterijer perimetralnog zida crkve Sv. Krševana u srednjem vijeku dobiva novi reprezentativan smještaj, funkciju i poruku čije značenje razumije tadašnja srednjovjekovna zadarska elitna zajednica. Rimski miljokaz koji spominje cara Tacita, ugrađen kao spolija u crkvi Sv. Petra Starog, izvrstan je primjer srednjovjekovne težnje za otvorenim i osviještenim negiranjem poganskog antičkog značenja. Preko čitavog natpisa miljokaza uklesan je veliki, gracilan latinski križ u svrhu kristijanizacije izvorno nekršćanskog elementa. Uklesavanje križa s ciljem kristijanizacije je nerijetki postupak u srednjovjekovnom razdoblju. Primjeri istog postupka zabilježeni su i u crkvi Sv. Lovre, crkvi Sv. Donata i crkvi Sv. Stjepana. Specifično za miljokaz Sv. Petra Starog je činjenica da je svjesno odlučeno pozicionirati stup tako da je rimski natpis vidljiv i vrlo jasno sakraliziran kršćanskim simbolom. Antički spoliji čiji natpisi nisu zadobili novu funkciju ugrađeni su u temelje crkve, poput stela postolja kapitolijskih skulptura u temeljima pilona Sv. Donata. Osim smještaja u temeljima, značenje natpisa spolija je obezvrijeđeno okretanjem elementa za 180°, otežavajući tako čitanje, kao što je učinjeno s rimskim miljokazom iz narteksa crkve Sv. Lovre. Natpis spolija također gubi značenje i postaje samo jedan u nizu elemenata građevnog materijala kada biva ugrađen u građevinu nasumično, bez obzira za uklesan sadržaj. Antički spolij s rimskim epigrafom koji je ugrađen na nereprezentativnom i teško primjetnom dijelu eksterijera sjevernog romaničkog zida zadarske katedrale lišen je izvornog sadržaja i značenja. Tako je sveden na funkciju građevnog materijala.

Velik broj antičkih spolija u srednjovjekovnim građevinama Zadra imaju jednostavnu i pragmatičnu ulogu građevinskog materijala. Takva je uloga u gradnji očita u načinu rješenja temelja zadarske rotonde i crkvice Sv. Petra od Vitla, zatim primjeni blokova rimskih zidina u izgradnji ranosrednjovjekovnog bedema na području Citadele i korištenju velikih antičkih blokova u zidovima prostorijama pod zvonikom samostana Sv. Marije. Ponekad se ipak računa na estetsku vrijednost antičke građe, iako njihovu reupotrebu često karakterizira nasumična i

neoprezna implementacija koju Ivo Babić pripisuje razdoblju srednjeg vijeka. Babićevu tvrdnju potkrepljuje očiti manjak senzibiliteta za odgovarajuće proporcije pri kombiniranju baza, trupa i kapitela stupova. Osim neodgovarajućih proporcija, primjenu antičkih spolija u srednjovjekovnim crkvama obilježava odstupanje od izvorne funkcije i adaptiranje za nove. Pokatkad to pridonosi neskladnom karakteru prostora. Na primjer, kada kapitel polustupa postane baza u crkvi Sv. Lovre, ili baza stupa postane kapitel, kao u crkvi Sv. Petra Starog. Ipak, često se antička građa upotrebljava upravo zbog svojih iznimnih estetskih vrijednosti. Antički stupovi koriste se kao potporanj u crkvama Sv. Stošije, Sv. Lovre, Sv. Petra Starog, Sv. Krševana, Sv. Marije, Sv. Stjepana te Sv. Donata. Stupovima nije promijenjena funkcija već lokacija, a kao na primjeru tribelona iz Sv. Donata mogu dobiti reprezentativniju ulogu od izvorne, jer naglašavaju svetište. Antički kapiteli, koji su u svojoj izvornoj funkciji implementirani u crkvi Sv. Donata i Sv. Stjepana, potvrđuju doticaj zadarske srednjovjekovne zajednice s klasičnom dekoracijom rimske kamene plastike. Odjek klasičnog stila antičkih kapitela materijalizirao se u kapitelima romaničke katedrale i crkve Sv. Krševana. Kapiteli crkava rađeni su po uzoru na antičke što tumači da je klesarski obrt kasnog srednjeg vijeka u antičkoj kamenoj plastici prepoznao vrijednost i ljepotu vrijednu oponašanja. Umjetničko izražavanje u stilu drugog vremena zahtijeva interes za studiranjem i razumijevanjem reproduciranih karakteristika. Proizvodnja romaničkih dekorativnih elemenata na sliku antičkih jasno poručuje da rimske spolije reprezentativnog smještaja u crkvama nisu ostale nezamijećene u vrijeme kasnog srednjeg vijeka.

Posebno su zanimljivi slučajevi u kojima se antičkim elementima daje nova simbolička vrijednost. Izvrstan primjer simboličke resemantizacije antičkog elementa je rimski votivni spomenik triju muškaraca u togama iznad čijih glava su u srednjem vijeku uklesane aureole. Rimski pokojnici postaju tako kršćanski sveci, reprezentativno ugrađeni u pročelje gotičke crkve. Specifičnom primjeru resemantizacije je bio podvrgnut monumentalni rimski spomen-stup koji nije iskorišten kao građevinski materijal već tijekom srednjeg vijeka dobiva novu funkciju stupa srama i postaje *in situ* spolija.

Naposljetku, razvidno je da implementacija spolija u srednjovjekovne građevine nije određena striktnim pravilima. Korištenju spolija pristupalo se iz pragmatičnih, funkcionalnih ili simboličnih razloga. Njihova uloga može ostati izvorna ili dobiti novi identitet. Neovisno o načinu na koji su se antički spoliji implementirali u građevine srednjeg vijeka, one postaju tkivo arhitekture novog razdoblja. Primjetno ili neprimjetno premošćuju jaz između antike i srednjeg vijeka, nadilazeći vrijeme i otvaraju nam prozor u prošlost. Antički spoliji u srednjovjekovnim

građevinama na jedinstven način sažimaju duh kulturne transformacije, trajanja i prilagodbe koji je trajno oblikovao zadarsku arhitektonsku baštinu.

5. LITERATURA

5.1. Knjige:

1. Ana Mišković, *Grad i Obred - Zadarska svetišta i njihova liturgija od 5. do 11. stoljeća*, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2020.
2. Ante Uglešić, *Ranokršćanska arhitektura na području današnje zadarske nadbiskupije*, Zadar, Filozofski fakultet u Zadru, Zadarska nadbiskupija, 2002.
3. Bruno Milić, *Razvoj grada kroz stoljeća II.: srednji vijek*, Zagreb, Školska knjiga, 1995.
4. Ivo Petricioli, *Umjetnička baština Zadra*, Zagreb, Matica Hrvatska, 2005.
5. Mate Suić, *Zadar u starom vijeku*, Zadar, Filozofski fakultet, 1981.
6. Mirjana Sanader, *Antički gradovi u Hrvatskoj*, Zagreb, Školska knjiga, 2004.
7. Nada Klaić i Ivo Petricioli, *Prošlost Zadra, sv.2: Zadar u srednjem vijeku do 1409*, Zadar, Novi list, 1976.
8. John Summerson, *The Classical Language of Architecture*, London, Methuen, 1964.
9. Pavuša Vežić, *Episkopalni kompleks u Zadru*, Zadar, Sveučilište u Zadru, 2013.
10. Pavuša Vežić, *Sveti Donat: Rotonda svetog Trojstva u Zadru*, Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2002.
11. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica – Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji – 1. Rasprava*, Književni krug Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb-Split, 2008.
12. Pavuša Vežić, *Crkva Sv. Trojstva u Zadru konzervatorski radovi i rezultati istraživanja*, Zadar, 1985.
13. Pavuša Vežić, *Starokršćanska bazilika Sv. Stjepana u Zadru*, Zadar. Arheološki muzej u Zadru, 1989.
14. Pavuša Vežić, *Sv. Stošija – Katedrala Sv. Anastazije u Zadru*, Zadar, Zadarska nadbiskupija, 2021.

5.2. Poglavlja u knjigama:

1. Ivo Babić, »Antičke starine u srednjovjekovnom Zadru« ur: Predrag Marković i Jasenka Gudelj, u: *Renesansa i renesanse u umjetnosti Hrvatske*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti ; Odsjek za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, 2008., str. 427-440.

2. Dale Kinney, »The Concept of Spolia« ur. C. Rudolph, u: *A Companion to Medieval Art: Romanesque and Gothic in Northern Europe*, Malden, MA, Blackwell Publishing, 2006., str. 233-252.
3. Miljenko Jurković, »Arhitektura karolinškog doba«, ur: Ante Milošević, u: *Hrvati i Karolinzi*, Split: Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, 2000., str. 164-191.
4. Pavuša Vežić, »Ecclesiola sancte Marie Minoris i ranoromanička bazilika Sv. Marije Male u Zadru«, ur: Pavuša Vežić, Ivan Josipović, u: *Abbatissa Ingeniutate Precipua: Zbornik radova sa znanstvenog kolokvija „950. obljetnica Samostana benediktinki Sv. Marije u Zadru (1066.-2016.)“*, Zadar, 2020., str. 113-133.

5.3. Članci:

1. Ana Marinković, »Funkcija, forma, tradicija - kraljevska kapela Kolomana Učenog u samostanu Sv. Marije u Zadru« u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 40, br. 1, (2005.), str. 43-74.
2. Ana Mišković, »The rotunda of Holy Trinity (St. Donatus' Church) in Zadar: the function of the hidden chamber and the southern annex* «, u: *Diadora* 32., no. 32. (2018.), str. 225-250.
3. Ana Mišković, »U potrazi za vezama između Soluna i Zadra u kasnoj antici.« u: *Opuscula archaeologica*, vol. 37/38, br. 1, (2014.), str. 249-265.
4. Anamarija Kurilić i Berislav Štefanac, »Novi natpis iz Zadra posvećen Faustini Augusti «, u: *Asseria*, br. 14, (2018.), str. 67-98.
5. Beat Brenk, »Spolia from Constantine to Charlemagne: Aesthetics versus Ideology«, u: *Dumbarton Oaks Papers* 41 (1987.), str. 103–9.
6. Ćiril Metod Iveković, »Krstionica kod Crkve Sv. Stošije u Zadru i vrijeme građenja njezina i Crkve Sv. Donata«, u: *knj. 258 umjetničkoga razreda 2*, Zagreb, Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, (1937.), str. 1–14.
7. Ivan Josipović i Ivana Tomas, »The Abbey of St. Chrysogonus in Zadar – between Early Christian sculpture and the Romanesque architecture.« u: *Hortus Artium Medievalium* 1, br. 23 (2017.), str. 299-308.
8. Ivo Babić, »Spolije na tlu ranosrednjovjekovne Hrvatske« u: *Starohrvatska prosvjeta III. serija – svezak 33*, (2006.b.), str. 91-125.
9. Ivo Fadić, »Oslobođenik Lucius Peticius Helius« u: *Archaeologia Adriatica*, vol. 2, br. 1, (2008.), str. 169-176.
10. Ivo Fadić i Berislav Štefanac, »Geneza grada na Trgu Petra Zoranića u Zadru«, u: *Histria antiqua*, vol. 20, br. 20, (2011.), str. 325-331.

11. K. A. Giunio: »Neke bilješke o zadarskom forumu i kapitoliju«, u: *Histria Antiqua*, br. 5, Pula, (1999.), str. 55–66.
12. Maren M. Freidenberg, »Samostan sv. Krševana i Zadar u X. - XIV. stoljeću«, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, vol. , br. 27-28, (1981.), str. 31-70.
13. Marko Sinobad, »Kapitolijski hramovi u Hrvatskoj«, u: *Opusc. archaeol.*, br. 31, (2007.), str. 221-263.
14. Miljenko Jurković, »Sv. Petar Stari u Zadru i Rezultati dosadašnjih istraživanja.« u: *Starohrvatska prosvjeta* vol. III, br. 24, (1997.), str. 77-90.
15. Miljenko Jurković, »Crkvena reforma i ranoromanička arhitektura na istočnom Jadranu«, u: *Starohrvatska prosvjeta* III, br. 20, (1990.): 191-213.
16. Nikola Cesarik i David Štrmelj, »Sepstini u Jaderu (Ad CIL III 10005).« u: *Diadora*, vol. 35, br. 35, (2021.), str. 129-138.
17. Pavuša Vežić, »Crkva Sv. Petra Starog i Bianchijeva edicola s. Marina u Zadru« u: *Diadora* 29, (2015.), str. 151-170
18. Ivo Petricioli, »Crkva Sv. Lovre u Zadru« *Starohrvatska prosvjeta* III, no. 17, (1987.), str. 53-73.
19. Ivo Petricioli, »Dva priloga povijesti zadarske katedrale«, u: *Peristil*, vol. 22, br. 1, (1979), str. 5-15.
20. Pavuša Vežić, »Prezbiterij katedrale u Zadru« u: *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, vol. 30, br. 1, (1990.a), str. 49-68.
21. Pavuša Vežić, »Rezultati istraživanja u prostoru Citadele u Zagrebu« u: *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 16 (1990.b), Zagreb, str. 8 - 42.
22. Tomislav Marasović, *Dalmatia Praeromanica – Ranosrednjovjekovno graditeljstvo u Dalmaciji – 1. Rasprava*, ur: Nenad Cambi, Književni krug Split, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Arhitektonski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb-Split, 2008.
23. Vedrana Jović Gazić, »Jugoistočni potez zadarskih zidina. Povijesni razvoj od antike do kasnog srednjeg vijeka.«, u: *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, br. 52, (2010.), str. 79-119.
24. Vedrana Jović Gazić, »Promjene u stanovanju i stambenoj arhitekturi Jadera. Transformacija antičkog u kasnoantički i ranosrednjovjekovni grad.« u: *Histria antiqua* 20, br. 20 (2011). str. 473-487.

5.4. Doktorski rad:

1. Ana Mišković, Liturgijski ambijenti i instalacije ranokršćanskog razdoblja na zadarskom području (katalog), doktorski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 2012.

5.5. Rad u zborniku znanstvenog skupa:

1. Ivo Petricioli »Umjetnička baština samostana sv. Krševana do 16. stoljeća«, u: *1000 godina Samostana Svetog Krševana u Zadru*, prilozi sa znanstvenog skupa održanog 11. i 12. prosinca u Zadru, u povodu 1000. obljetnice Samostana Svetog Krševana i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru (ur.) M. Granić, S. Obad, I. Petricioli, Zadar, 1990.

5.6. Internetski izvori:

1. *World History Encyclopedia*, [World History Encyclopedia](#), (pregledano 30. svibnja 2023.)
2. *Britannica*, [Order | architecture | Britannica](#), (pregledano 30. svibnja 2023.)

6. POPIS SLIKOVNIH PRILOGA:

Slika 1. Sjeverna kolonada crkve Sv. Stjepana u Zadru. Foto: Hana Buntak

Slika 2. Južna kolonada crkve Sv. Stjepana u Zadru. Foto: Hana Buntak

Slika 1.1. Tlocrt ranokršćanske crkve Sv. Stjepana, vidi u: Pavuša Vežić, *Starokršćanska bazilika Sv. Stjepana u Zadru*, 1989., str. 14.

Slika 1.2. Korintski kapitel stupa sjeverne kolonade. Foto: Hana Buntak

Slika 1.3. Stup južne kolonade s urezanim latinskim križem. Foto: Hana Buntak

Slika 3. Prostorna organizacija antičkog Zadra u okviru današnjeg tlocrta grada, vidi u: Mate Suić, *Zadar u Starom Vijeku*, 1981., str. 193.

Slika 4. Rekonstrukcija zadarskog foruma u elevaciji, vidi u: Mate Suić, *Zadar u Starom Vijeku*, 1981., str. 205.

Slika 5. Prikaz Zadra iz rukopisa Konrada von Grünberg iz 1486. godine, vidi u: Ivo Petricioli, *Umjetnička baština Zadra*, 2005., str. 38-39.

Slika 6. Tlocrt kasnoantičkog episkopalnog kompleksa u Zadru, vidi u: Pavuša Vežić, *Episkopalni kompleks u Zadru*, 2013., str. 28.

Slika 7. Tlocrt predromaničke faze episkopalnog kompleksa u Zadru, vidi u: Pavuša Vežić, Episkopalni kompleks u Zadru, 2013., str. 41.

Slika 8. Tlocrt romaničke faze episkopalnog kompleksa u Zadru, vidi u: Pavuša Vežić, Episkopalni kompleks u Zadru, 2013., str. 60.

Slika 9. Antički korniž, pogled iz sakristije katedrale u Zadru. Foto: Hana Buntak

Slika 10. Antički pilastar uz desnu stranu apside katedrale u Zadru. Foto: Hana Buntak

Slika 10.1. Detalj antičkog pilastra uz desnu stranu apside katedrale, vidi u: Pavuša Vežić, Sv. Stošija – Katedrala Sv. Anastazije u Zadru, 2021., str. 167.

Slika 10.2. Detalj romaničkog dovratnika na glavnom portalu katedrale, vidi u: Pavuša Vežić, Sv. Stošija – Katedrala Sv. Anastazije u Zadru, 2021., str. 167.

Slika 11. Mramorni stup sjeverne kolonade katedrale u Zadru. Foto: Hana Buntak

Slika 12. Mramorni stup južne kolonade katedrale u Zadru, vidi u: Pavuša Vežić, Sv. Stošija – Katedrala Sv. Anastazije u Zadru, 2021., str. 160.

Slika 13. Natpis ugrađen u eksterijer sjevernog zida katedrale u Zadru, vidi u: Nikola Cesarik i David Štrmelj, Sepstinii u Jaderu (AD CIL III 10005), 2021., str. 131.

Slika 14. Položaj spolije s dva uklesana slova C ugrađene u eksterijer južnog zida katedrale. Foto: Hana Buntak

Slika 15. Spolija ugrađena u eksterijer južnog zida katedrale. Foto: Hana Buntak

Slika 16. Položaj spolije s jednim uklesanim slovom C ugrađene u eksterijer južnog zida katedrale. Foto: Hana Buntak

Slika 16.1. Spolija ugrađena u eksterijer južnog zida katedrale. Foto: Hana Buntak

Slika 17. Spolija s natpisom u službi potpornog kamena za lepezasti svod batisterija episkopalnog kompleksa u Zadru, vidi u: Ćiril Metod Iveković, Krstionica kod Crkve Sv. Stošije u Zadru i vrijeme građenja njezina i Crkve Sv. Donata, 1937., str. 8.

Slika 18. Stupovi i arhitravi u cisterni episkopalnog kompleksa u Zadru, vidi u: Pavuša Vežić, Sv. Stošija – Katedrala Sv. Anastazije u Zadru, 2021., str. 84.

Slika 19. Miljokaz u cisterni episkopalnog kompleksa u Zadru, vidi u: Pavuša Vežić, The Early-medieval phase of the Episcopal complex in Zadar, 1995., str. 159.

Slika 20. Krunište antičkog bunara episkopalnog kompleksa, Arheološki muzej u Zadru. Foto: Hana Buntak

Slika 21. Urezi na kruništu antičkog bunara episkopalnog kompleksa, Arheološki muzej u Zadru. Foto: Hana Buntak

Slika 22. Srednjovjekovni stup srama. Foto: Hana Buntak

Slika 23. Antički mramor korišten za izradu romaničke dekoracije i plastike na portalu katedrale u Zadru. Foto: Hana Buntak

Slika 24. Tlocrt prizemlja crkve Sv. Donata, vidi u: Pavuša Vežić, Sveti Donat: Rotonda Sv. Trojstva u Zadru, 2002., str. 13.

Slika 25. Tlocrt galerije crkve Sv. Donata, vidi u: Pavuša Vežić, Sveti Donat: Rotonda Sv. Trojstva u Zadru, 2002., str. 13.

Slika 26. Tambur stupa u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 27. Tamburi kaneliranih stupova u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 28. Vijenac i impost u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 29. Baza stupa u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 30. Rekonstrukcija postolja skulpture Uzvišenog Jupitera iz kapitolijskog hrama, vidi u: Mate Suić, Zadar u Starom Vijeku, 1981., str. 182.

Slika 31. Postolje kipa u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 32. Postolje kipa u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 33. Fragment gređa u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 34. Antički spolij s uklesanim križem u elevaciji vanjskog plašta rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 35. Korintski kapitel u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 36. Antičke spolije u temelju rotonde Sv. Donata, pogled iz interijera. Foto: Hana Buntak

Slika 37. Postolje skulpture u temelju prvog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 38. Dio žrtvenika u elevaciji prvog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 39. Kanelirani polustup u elevaciji prvog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 40. Antička spolija s uklesanim križem u elevaciji prvog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 41. Postolje za skulpture u temelju drugog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 42. Antička spolija u elevaciji drugog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 43. Dio postolja skulpture u temelju trećeg pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 44. Baza antičkog žrtvenika u temelju trećeg pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 45. Dio postolja skulptura u temelju četvrtog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 46. Dio postolja skulptura u temelju četvrtog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 47. Dio gređa u temelju četvrtog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 48. Kanelirani stup u temelju petog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 49. Kanelirani stup i dio stele u temelju petog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 50. Dio stele u elevaciji petog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 51. Arhitrav u elevaciji petog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 52. Fragment nadgrobne ploče u elevaciji šestog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 53. Friz kapitolijskog hrama u elevaciji šestog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 54. Friz trijema foruma u elevaciji šestog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 55. Rekonstrukcija gređa trijema foruma M. Suića, vidi u: Mate Suić, Zadar u Starom Vijeku, 1981., str. 207.

Slika 56. Rekonstrukcija gređa kapitolijskog hrama M. Suića, vidi u: Mate Suić, Zadar u Starom Vijeku, 1981., str. 213.

Slika 57. Stupovi i kapiteli tribelona prizemlja rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 58. Fragment postolja kapitolijske skulpture u temelju desnog stupa tribelona prizemlja rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 59. Natpis u niši unutrašnjeg dijela plašta rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 60. Stupovi pred svetištem galerije rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 61. Preklesani kompozitni kapitel desnog stupa pred svetištem galerije rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 61.1. Kasnoantički kapitel lijevog stupa pred svetištem galerije Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 62. Desni stup s kapitelom zazidanog dvostrukog prolaza na galeriji rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 63. Lijevi stup s kapitelom zazidanog dvostrukog prolaza na galeriji rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 64. Dio stepenastog povišenja u ranokršćanskom oratoriju, Sv. Petar Stari. Foto: Hana Buntak

Slika 65. Temelj pilona crkve Sv. Petra Starog – sjeverna strana. Foto: Hana Buntak

Slika 66. Temelju pilona crkve Sv. Petra Starog – južna strana. Foto: Hana Buntak

Slika 67. Impost pilona crkve Sv. Petra Starog – južna strana. Foto: Hana Buntak

Slika 68. Impost pilona crkve Sv. Petra Starog – istočna strana. Foto: Hana Buntak

Slika 69. Imposti ležena južnog zida crkve Sv. Petra Starog. Foto: Hana Buntak

Slika 70. Zapadni stup s miljokazom u crkvi Sv. Petra Starog. Foto: Hana Buntak

Slika 71. Križ uklesan preko miljokaza na zapadnom stupu crkve crkve Sv. Petra Starog. Foto: Hana Buntak

Slika 72. Reprodukcijska antičkog miljokaza s uklesanim križem, vidi u: Ivo Babić, *Antičke starine u srednjovjekovnom Zadru*, 2008., str. 433.

Slika 73. Istočni stup crkve crkve Sv. Petra Starog. Foto: Hana Buntak

Slika 74. Lijevi stup bliže svetištu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 75. Korintski kapitel lijevog stupa bliže svetištu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 76. Desni stup bliže svetištu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 77. Kapitel polustupa kao baza desnog stupa bliže svetištu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 78. Mali latinski križ uklesan u trup desnog stupa bližeg svetištu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 79. Stup i baza u narteksu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 80. Sarkofag napravljen od kaneliranog stupa u narteksu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 81. Granitni stup lijeve kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 82. Granitni stup desne kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 83. Mramorni stup lijeve kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 84. Mramorni stup desne kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 85. Mramorni stup lijeve kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 86. Mramorni stup desne kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 87. Mramorni stup lijeve kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 88. Mramorni stup desne kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 89.1. Pročelje crkve Sv. Krševana, vidi u: Ivan Josipović i Ivana Tomas, *The Abbey of St. Chrysogonus in Zadar – between Early Christian sculpture and the Romanesque architecture*, 2012., str. 305.

Slika 89.2. Nadgrobna piscina Aurelije Gorgonije, vidi u: Ana Mišković *Liturgijski ambijenti i instalacije ranokršćanskog razdoblja na zadarskom području (katalog)*, 2012., str. 72.

Slika 89.3. Nadgrobni spomenik Kvinta Delija Fuska ugrađen u južni zid crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 90. Antički stupovi bazilike samostana Sv. Marije, vidi u: Pavuša Vežić, *Ecclesiola sancte Marie Minoris* i ranoromanička bazilika Sv. Marije Male u Zadru, 2020., str. 125.

Slika 91. Smještaj antičkog nadgrobnog spomenika na pročelju crkve Sv. Mihovila. Foto: Hana Buntak

Slika 92. Nadgrobni spomenik s reljefom troje muškaraca iznad čijih glava su uklesane aureole, crkva Sv. Mihovila, vidi u: Ivo Babić, *Antičke starine u srednjovjekovnom Zadru*, 2008., str. 434.

Slika 93. Trg Petra Zoranića – zabilježeni ostaci fortifikacija po vremenskim razdobljima, vidi u: Ivo Fadić, *Oslobođenik Lucius Peticius Helius*, 2008., str. 174.

Slika 94. Nadgrobni epigraf Luciusa Peticiusa Heliusa ugrađen u romanička vrata jugoistočnih zidina, vidi u: Ivo Fadić, *Oslobođenik Lucius Peticius Helius*, 2008., str. 171.

Slika 95. Smještaj nadgrobnog epigrafa Luciusa Peticiusa Heliusa ugrađenog u romanička vrata jugoistočnih zidina, vidi u: Ivo Fadić, *Oslobođenik Lucius Peticius Helius*, 2008., str. 171.

Slika 96. Fragment friza s prikazom grifona u temelju crkve Sv. Petra od Vitla, vidi u: Ivo Fadić i Berislav Štefanac, *Geneza grada na Trgu Petra Zoranića u Zadru*, 2011., str. 330.

Slika 97. Ranosrednjovjekovni zid, izgrađen od antičkih spolija, siječe podni mozaik rimske vile - arheološki iskopi u dvorištu Citadele, vidi u: Vedrana Jović Gazić, *Promjene u stanovanju i stambenoj arhitekturi Jadera. Transformacija antičkog u kasnoantički i ranosrednjovjekovni grad*, 2011., str. 484.

Slika 98. Mjesto pronalaska natpisa posvećenog Faustini Augusti na sjeveroistočnom potezu zidina, vidi u: Anamarija Kurilić i Berislav Štefanac, *Novi natpis iz Zadra posvećen Faustini Augusti*, 2018., 71.

Slika 99. Baza kipa posvećenog Faustini Augusti, vidi u: Anamarija Kurilić i Berislav Štefanac, *Novi natpis iz Zadra posvećen Faustini Augusti*, 2018., 78.

Slika 100. Baza kipa posvećenog Faustini Augusti, vidi u: Anamarija Kurilić i Berislav Štefanac, *Novi natpis iz Zadra posvećen Faustini Augusti*, 2018., 79.

Slika 101. Natpis koje je postavilo *ordo Iadestinus*, vidi u: Anamarija Kurilić i Berislav Štefanac, *Novi natpis iz Zadra posvećen Faustini Augusti*, 2018., 89.

Slika 102. Fragmenti monumentalnog antičkog objekta, vidi u: Anamarija Kurilić i Berislav Štefanac, *Novi natpis iz Zadra posvećen Faustini Augusti*, 2018., 89.

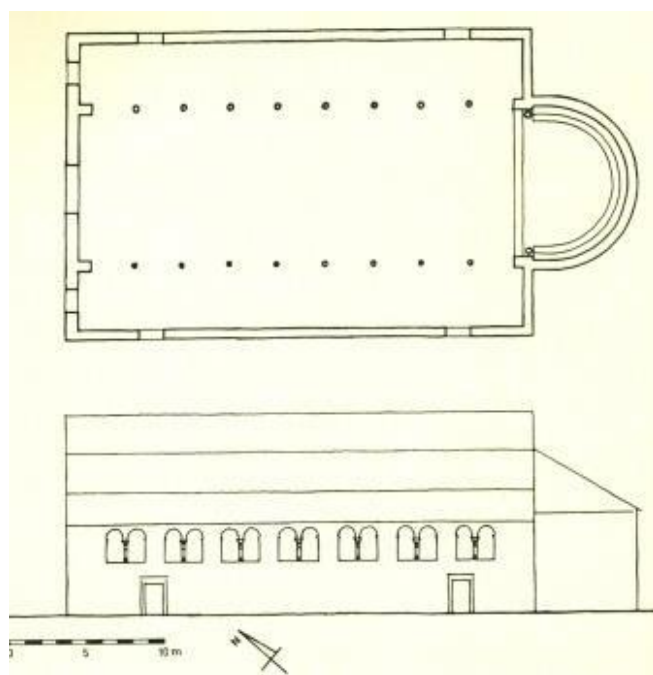
6.1. Slikovni prilozi

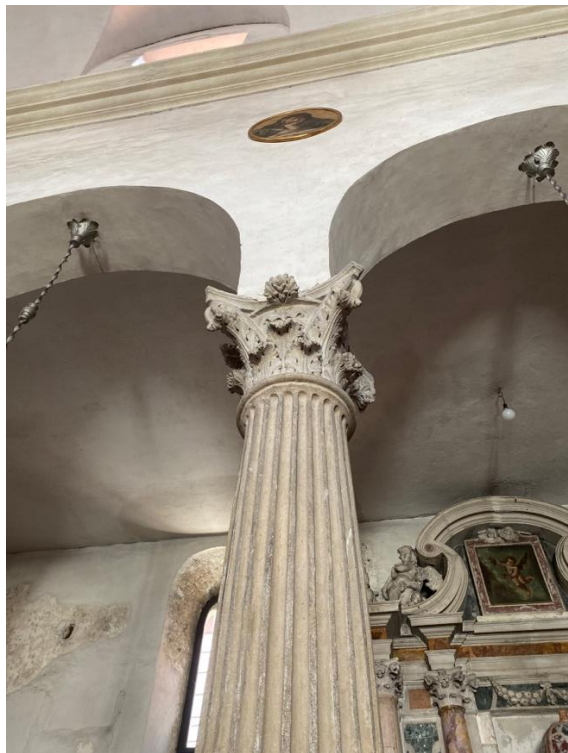
Slika 1. Sjeverna kolonada crkve Sv. Stjepana u Zadru. Foto: Hana Buntak

Slika 2. Južna kolonada crkve Sv. Stjepana u Zadru. Foto: Hana Buntak

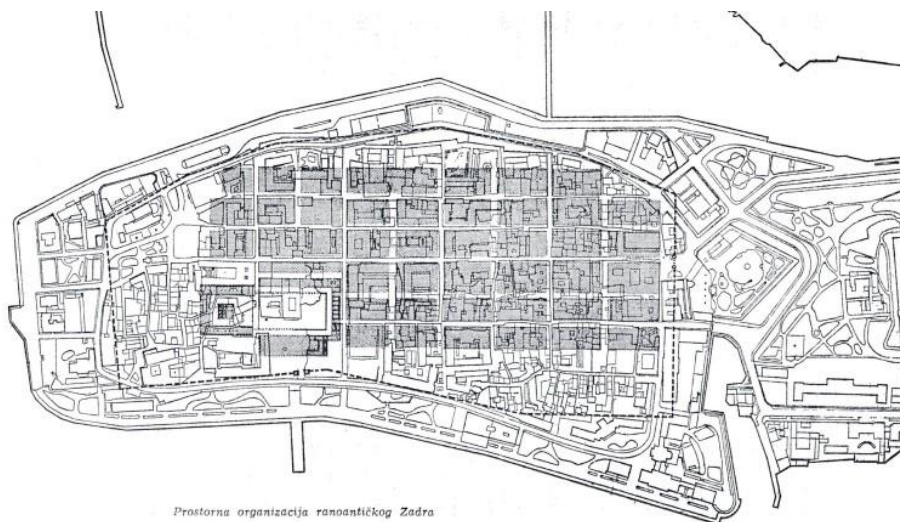
Slika 1.1. Tlocrt ranokršćanske crkve Sv. Stjepana, vidi u: Pavuša Vežić, Starokršćanska bazilika Sv. Stjepana u Zadru, 1989., str. 14.

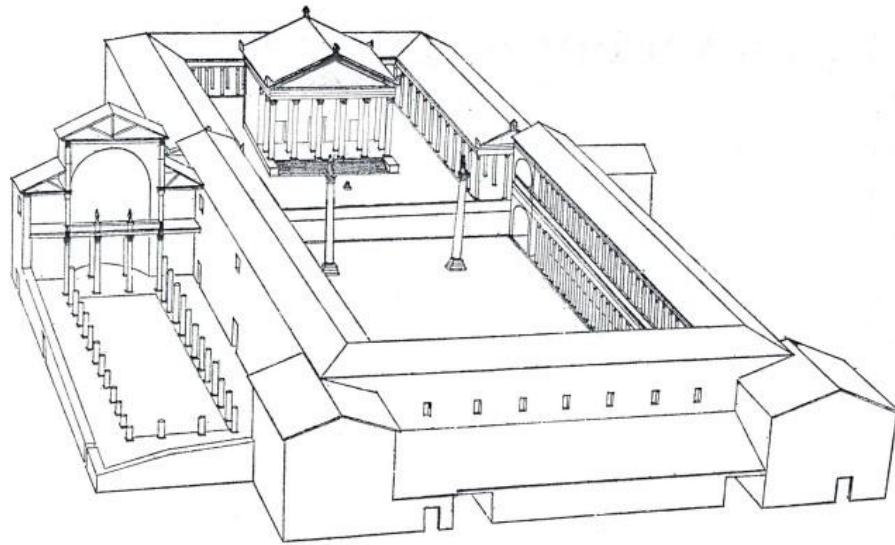
Slika 1.2. Korintski kapitel stupa sjeverne kolonade. Foto: Hana Buntak

Slika 1.3. Stup južne kolonade s urezanim latinskim križem. Foto: Hana Buntak

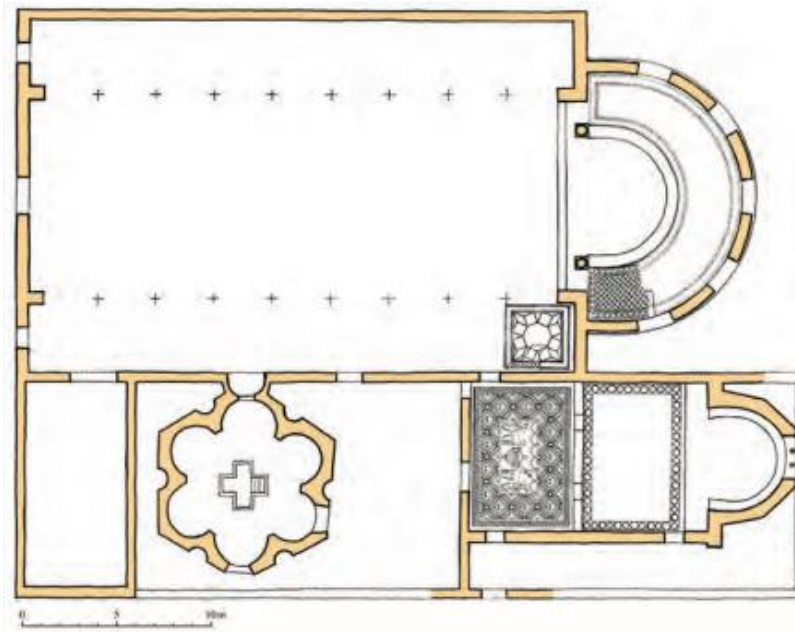
Slika 3. Prostorna organizacija antičkog Zadra u okviru današnjeg tlocrta grada, vidi u: Mate Suić, Zadar u Starom Vijeku, 1981., str. 193.

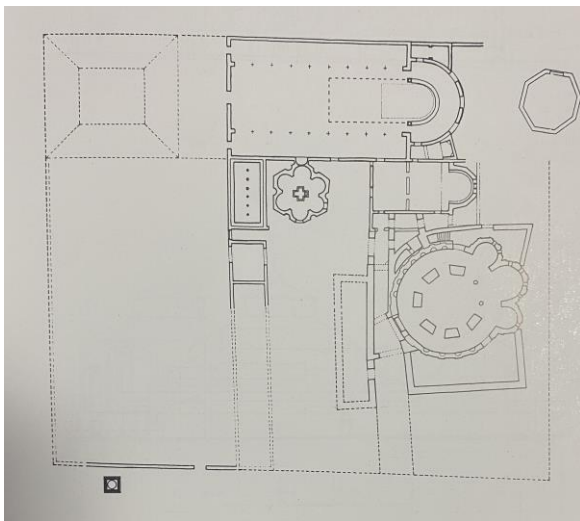
Slika 4. Rekonstrukcija zadarskog foruma u elevaciji, vidi u: Mate Suić, Zadar u Starom Vijeku, 1981., str. 205.

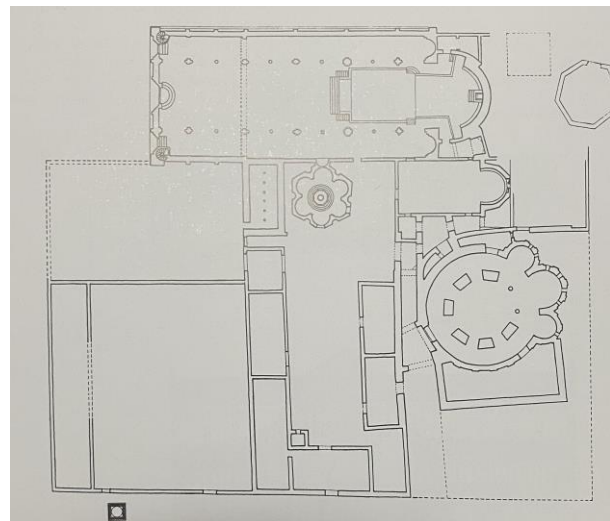
Slika 5. Prikaz Zadra iz rukopisa Konrada von Grünberg iz 1486. godine, vidi u: Ivo Petricoli, Umjetnička baština Zadra, 2005., str. 38-39.

Slika 6. Tlocrt kasnoantičkog episkopalnog kompleksa u Zadru, vidi u: Pavuša Vežić, Episkopalni kompleks u Zadru, 2013., str. 28.

Slika 7. Tlocrt predromaničke faze episkopalnog kompleksa u Zadru, vidi u: Pavuša Vežić, Episkopalni kompleks u Zadru, 2013., str. 41.

Slika 8. Tlocrt romaničke faze episkopalnog kompleksa u Zadru, vidi u: Pavuša Vežić, Episkopalni kompleks u Zadru, 2013., str. 60.

Slika 9. Antički korniš, pogled iz sakristije katedrale u Zadru. Foto: Hana Buntak

Slika 10. Antički pilastar uz desnu stranu apside katedrale u Zadru. Foto: Hana Buntak

Slika 10.1. Detalj antičkog pilastra uz desnu stranu apside katedrale, vidi u: Pavuša Vežić, Sv. Stošija – Katedrala Sv. Anastazije u Zadru, 2021., str. 167.

Slika 10.2. Detalj romaničkog dovratnika na glavnom portalu katedrale, vidi u: Pavuša Vežić, Sv. Stošija – Katedrala Sv. Anastazije u Zadru, 2021., str. 167.

Slika 11. Mramorni stup sjeverne kolonade katedrale u Zadru. Foto: Hana Buntak

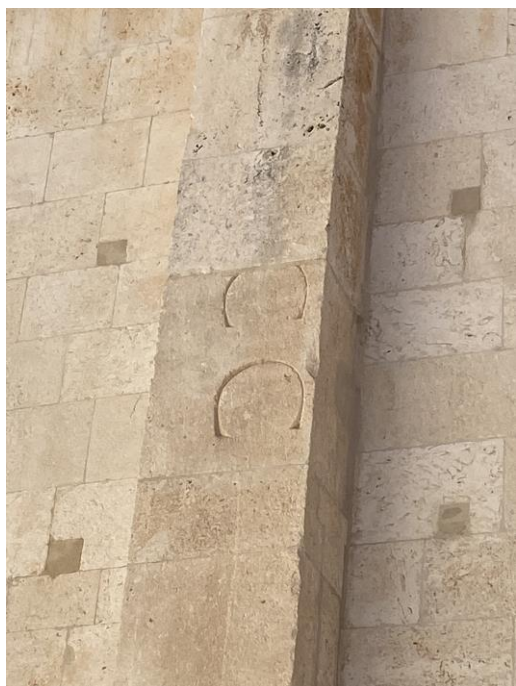
Slika 12. Mramorni stup južne kolonade katedrale u Zadru, vidi u: Pavuša Vežić, Sv. Stošija – Katedrala Sv. Anastazije u Zadru, 2021., str. 160.

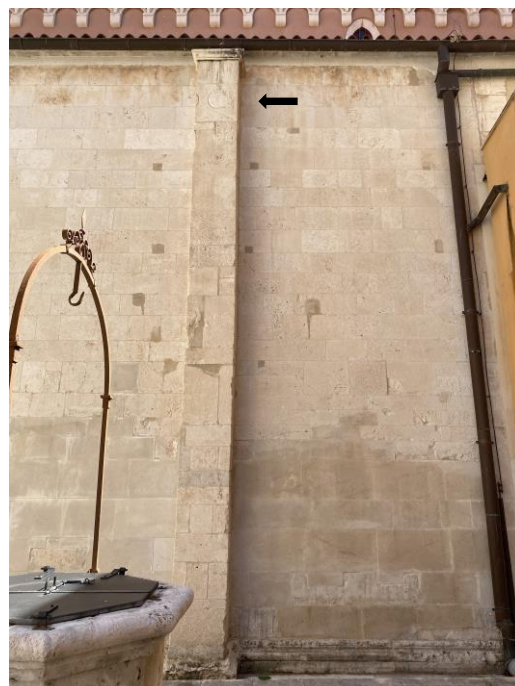
Slika 13. Natpis ugrađen u eksterijer sjevernog zida katedrale u Zadru, vidi u: Nikola Cesarik i David Štrmelj, *Sepstinii u Jaderu (AD CIL III 10005)*, 2021., str. 131.

Slika 14. Položaj spolije s dva uklesana slova C ugrađene u eksterijer južnog zida katedrale.
Foto: Hana Buntak

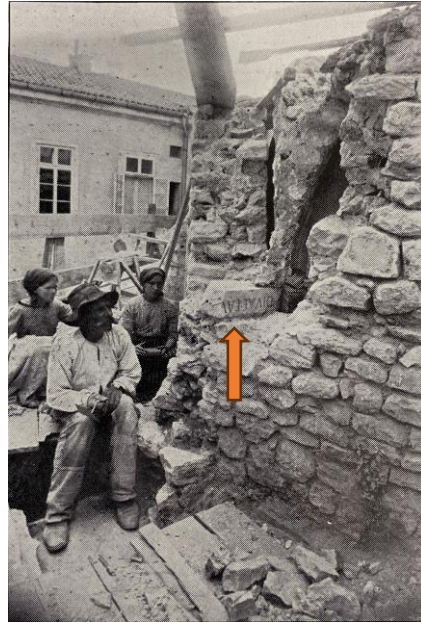
Slika 15. Spolija ugrađena u eksterijer južnog zida katedrale. Foto: Hana Buntak

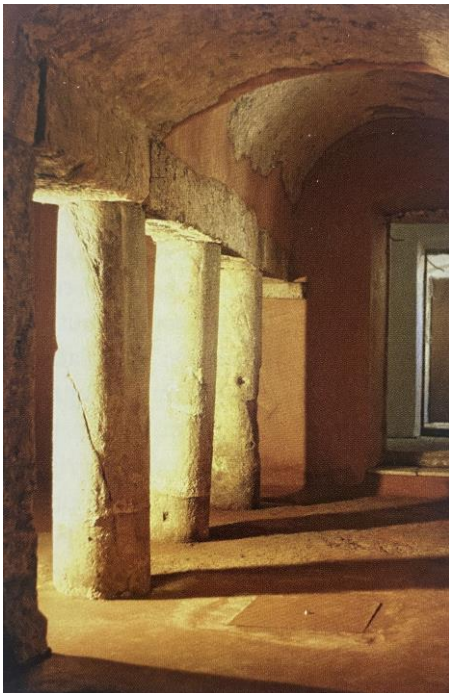
Slika 16. Položaj spolije s jednim uklesanim slovom C ugrađene u eksterijer južnog zida katedrale. Foto: Hana Buntak

Slika 16.1. Spolija ugrađena u eksterijer južnog zida katedrale. Foto: Hana Buntak

Slika 17. Spolija s natpisom u službi potpornog kamena za lepezasti svod batisterija episkopalnog kompleksa u Zadru, vidi u: Ćiril Metod Iveković, Krstionica kod Crkve Sv. Stošije u Zadru i vrijeme građenja njezina i Crkve Sv. Donata, 1937., str. 8.

Slika 18. Stupovi i arhitravi u cisterni episkopalnog kompleksa u Zadru, vidi u: Pavaša Vežić, Sv. Stošija – Katedrala Sv. Anastazije u Zadru, 2021., str. 84.

Slika 19. Miljokaz u cisterni episkopalnog kompleksa u Zadru, vidi u: Pavaša Vežić, The Early-medieval phase of the Episcopal complex in Zadar, 1995., str. 159.

Slika 20. Krunište antičkog bunara episkopalnog kompleksa, Arheološki muzej u Zadru. Foto: Hana Buntak

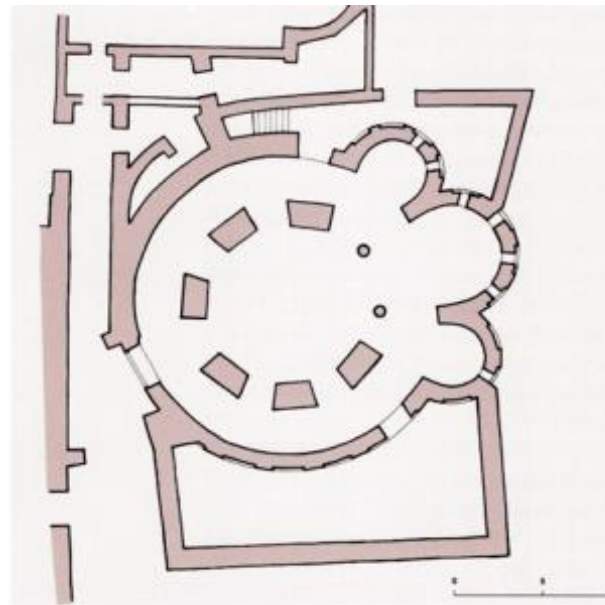
Slika 21. Urezi na kruništu antičkog bunara episkopalnog kompleksa , Arheološki muzej u Zadru. Foto: Hana Buntak

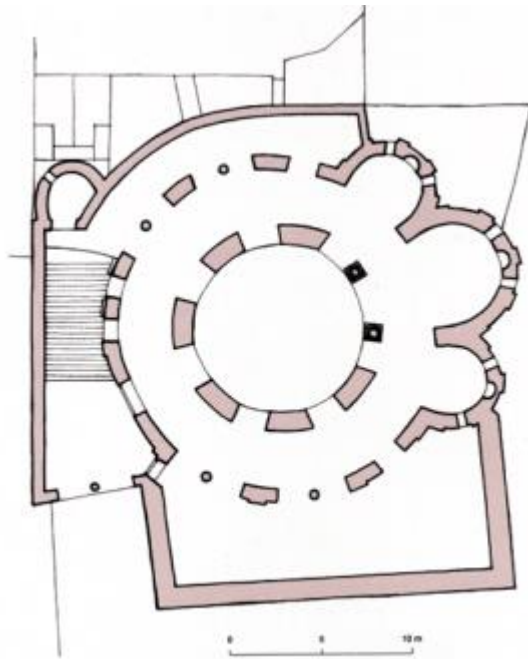
Slika 22. Srednjovjekovni stup srama. Foto: Hana Buntak

Slika 23. Antički mramor korišten za izradu romaničke dekoracije i plastike na portalu katedrale u Zadru. Foto: Hana Buntak

Slika 24. Tlocrt prizemlja crkve Sv. Donata, vidi u: Pavuša Vežić, Sveti Donat: Rotonda Sv. Trojstva u Zadru, 2002., str. 13.

Slika 25. Tlocrt galerije crkve Sv. Donata, vidi u: Pavuša Vežić, Sveti Donat: Rotonda Sv. Trojstva u Zadru, 2002., str. 13.

Slika 26. Tambur stupa u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 27. Tamburi kaneliranih stupova u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 28. Vijenac i impost u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 29. Baza stupa u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 30. Rekonstrukcija postolja skulpture Uzvišenog Jupitera iz kapitolijuskog hrama, vidi u: Mate Suić, Zadar u Starom Vijeku, 1981., str. 182.

Slika 31. Postolje kipa u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 32. Postolje kipa u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 33. Fragment gređa u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 34. Antički spolij s uklesanim križem u elevaciji vanjskog plašta rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 35. Korintski kapitel u temelju rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

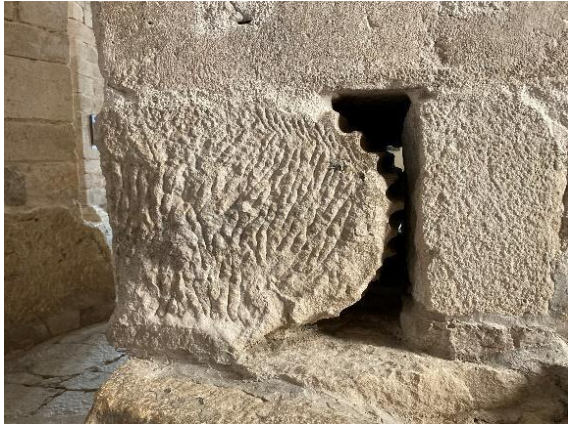
Slika 36. Antičke spolije u temelju rotonde Sv. Donata, pogled iz interijera. Foto: Hana Buntak

Slika 37. Postolje skulpture u temelju prvog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 38. Dio žrtvenika u elevaciji prvog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 39. Kanelirani polustup u elevaciji prvog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 40. Antička spolija s uklesanim križem u elevaciji prvog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 41. Postolja za skulpture u temelju drugog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 42. Antička spolija u elevaciji drugog pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 43. Dio postolja skulpture u temelju trećeg pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 44. Baza antičkog žrtvenika u temelju trećeg pilona rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 45. Dio postolja skulptura u temelju četvrtog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 46. Dio postolja skulptura u temelju četvrtog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 47. Dio gređa u temelju četvrtog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 48. Kanelirani stup u temelju petog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 49. Kanelirani stup i dio stele u temelju petog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 50. Dio stele u elevaciji petog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 51. Arhitrav u elevaciji petog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

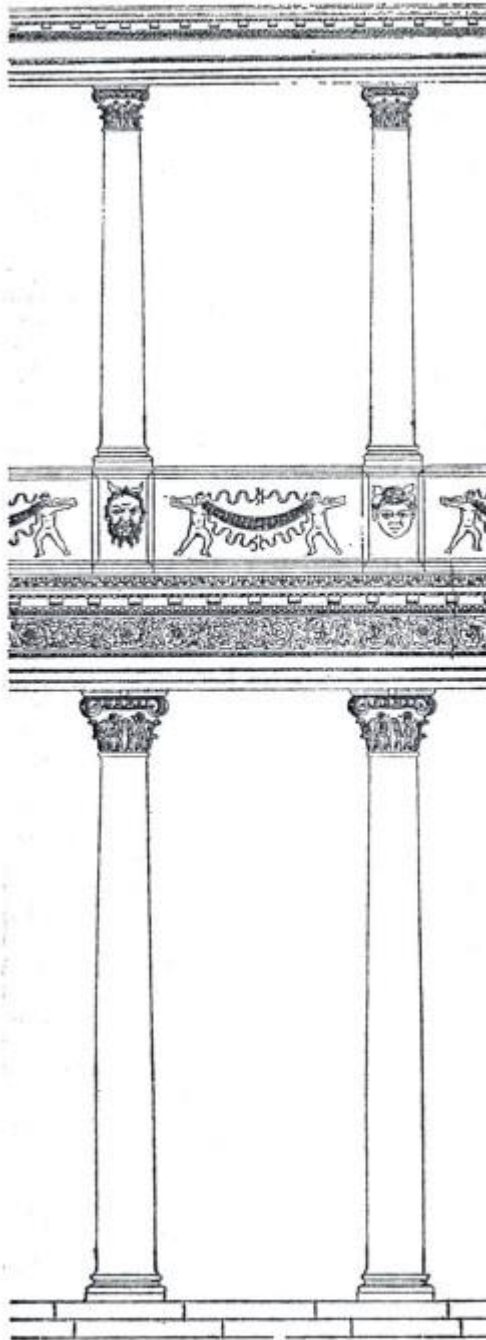
Slika 52. Fragment nadgrobne ploče u elevaciji šestog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

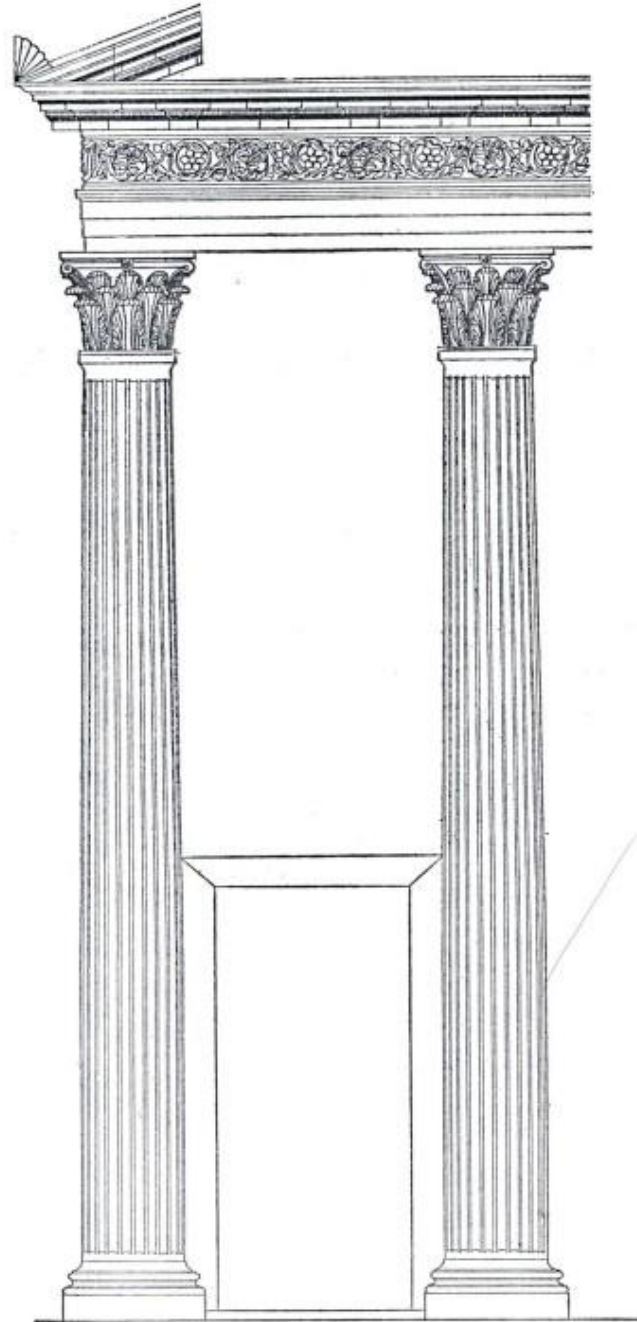
Slika 53. Friz kapitolijuskog hrama u elevaciji šestog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 54. Friz trijema foruma u elevaciji šestog pilona rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 55. Rekonstrukcija gređa trijema foruma M. Suića, vidi u: Mate Suić, Zadar u Starom Vijeku, 1981., str. 207.

Slika 56. Rekonstrukcija gređa kapitolijskog hrama M. Suića, vidi u: Mate Suić, Zadar u Starom Vijeku, 1981., str. 213.

Slika 57. Stupovi i kapiteli tribelona prizemlja rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 58. Fragment postolja kapitolijske skulpture u temelju desnog stupa tribelona prizemlja rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 59. Natpis u niši unutrašnjeg dijela plašta rotonde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 60. Stupovi pred svetištem galerije rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 61. Preklesani kompozitni kapitel desnog stupa pred svetištem galerije rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 61.1. Kasnoantički kapitel lijevog stupa pred svetištem galerije Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 62. Desni stup s kapitelom zazidanog dvostrukog prolaza na galeriji rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 63. Lijevi stup s kapitelom zazidanog dvostrukog prolaza na galeriji rotunde Sv. Donata. Foto: Hana Buntak

Slika 64. Dio stepenastog povišenja u ranokršćanskom oratoriju, Sv. Petar Stari. Foto: Hana Buntak

Slika 65. Temelj pilona crkve Sv. Petra Starog – sjeverna strana. Foto: Hana Buntak

Slika 66. Temelju pilona crkve Sv. Petra Starog – južna strana. Foto: Hana Buntak

Slika 67. Impost pilona crkve Sv. Petra Starog – južna strana. Foto: Hana Buntak

Slika 68. Impost pilona crkve Sv. Petra Starog – istočna strana. Foto: Hana Buntak

Slika 69. Imposti ležena južnog zida crkve Sv. Petra Starog. Foto: Hana Buntak

Slika 70. Zapadni stup s miljokazom u crkvi Sv. Petra Starog. Foto: Hana Buntak

Slika 71. Križ uklesan preko miljokaza na zapadnom stupu crkve crkve Sv. Petra Starog. Foto: Hana Buntak

Slika 72. Reprodukcija antičkog miljokaza s uklesanim križem, vidi u: Ivo Babić, Antičke starine u srednjovjekovnom Zadru, 2008., str. 433.

Slika 73. Istočni stup crkve crkve Sv. Petra Starog. Foto: Hana Buntak

Slika 74. Lijevi stup bliže svetištu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 75. Korintski kapitel lijevog stupa bliže svetištu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 76. Desni stup bliže svetištu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 77. Kapitel polustupa kao baza desnog stupa bliže svetištu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 78. Mali latinski križ uklesan u trup desnog stupa bližeg svetištu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 79. Stup i baza u nartekstu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 80. Sarkofag napravljen od kaneliranog stupa u nartekstu crkve Sv. Lovre. Foto: Hana Buntak

Slika 81. Granitni stup lijeve kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 82. Granitni stup desne kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 83. Mramorni stup lijeve kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 84. Mramorni stup desne kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 85. Mramorni stup lijeve kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 86. Mramorni stup desne kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

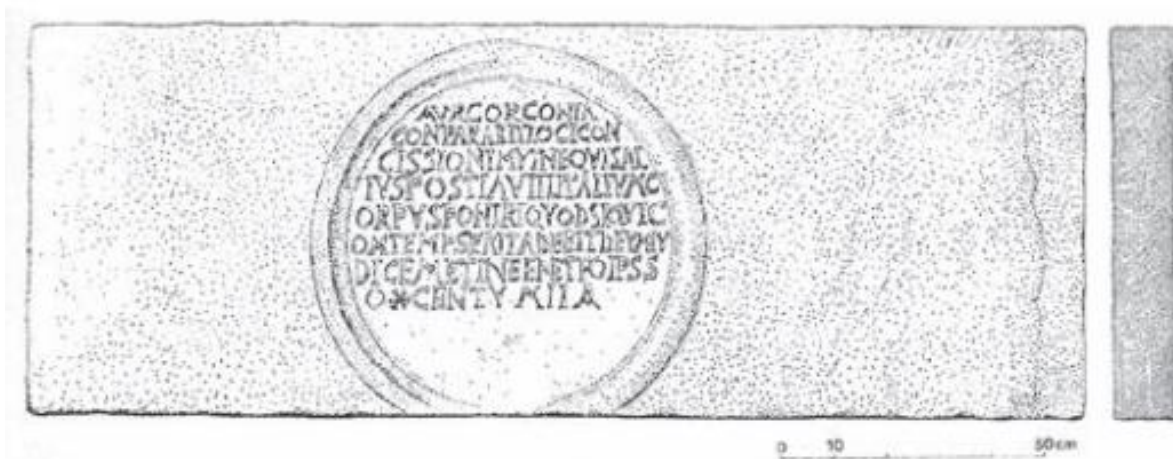
Slika 87. Mramorni stup lijeve kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 88. Mramorni stup desne kolonade crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

Slika 89.1. Pročelje crkve Sv. Krševana, vidi u: Ivan Josipović i Ivana Tomas, *The Abbey of St. Chrysogonus in Zadar – between Early Christian sculpture and the Romanesque architecture*, 2012., str. 305.

Slika 89.2. Nadgrobna piscina Aurelije Gorgonije, vidi u: Ana Mišković Liturgijski ambijenti i instalacije ranokršćanskog razdoblja na zadarskom području (katalog), 2012., str. 72.

Slika 89.3. Nadgrobni spomenik Kvinta Delija Fuska ugrađen u južni zid crkve Sv. Krševana. Foto: Hana Buntak

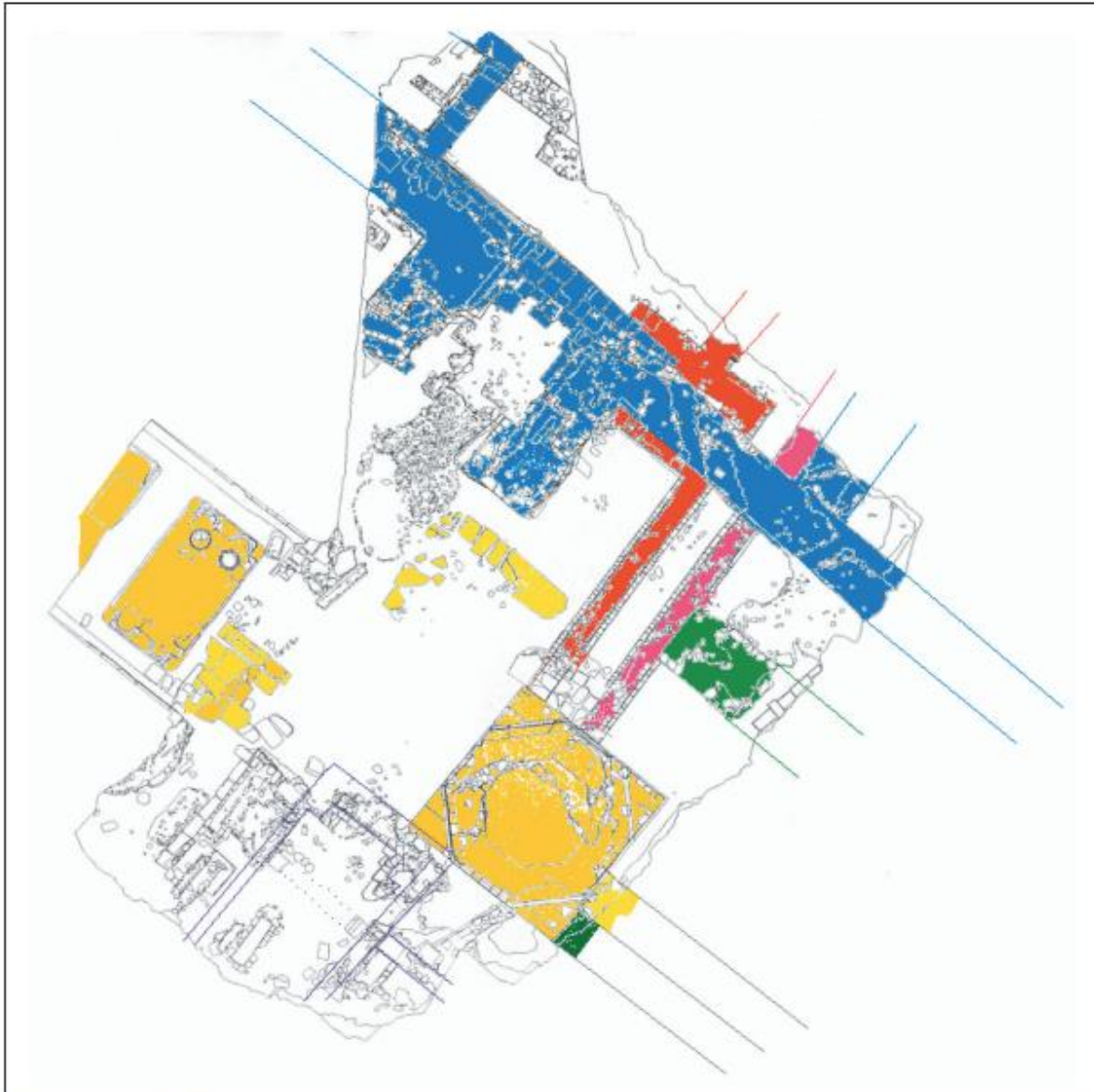
Slika 90. Antički stupovi bazilike samostana Sv. Marije, vidi u: Pavuša Vežić, *Ecclesiola sancte Marie Minoris* i ranoromanička bazilika Sv. Marije Male u Zadru, 2020., str. 125.

Slika 91. Smještaj antičkog nadgrobnog spomenika na pročelju crkve Sv. Mihovila.
Foto: Hana Buntak

Slika 92. Nadgrobni spomenik s reljefom troje muškaraca iznad čijih glava su uklesane aureole, crkva Sv. Mihovila, vidi u: Ivo Babić, *Antičke starine u srednjovjekovnom Zadru*, 2008., str. 434.

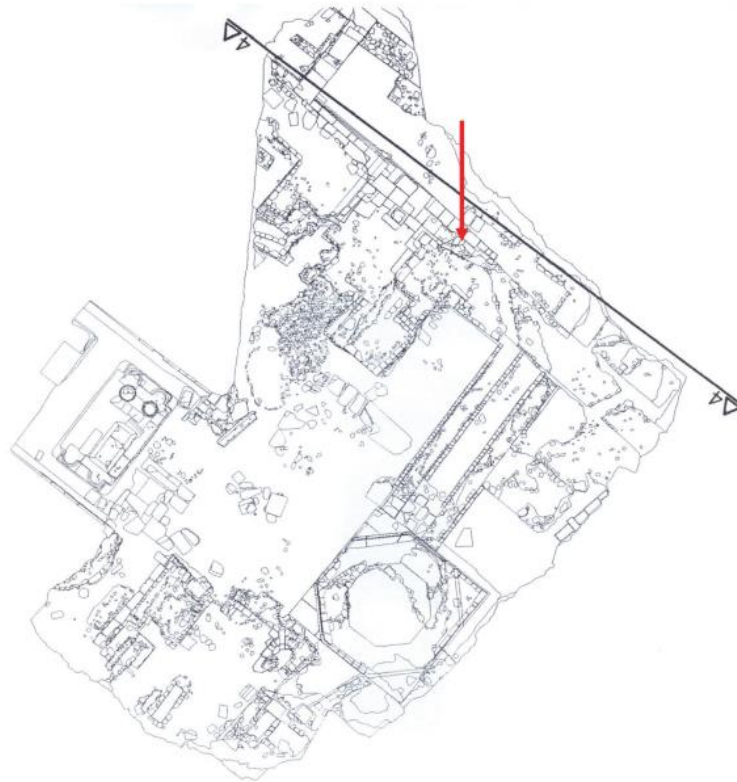
Plan 2. Trg Petra Zoranića - Generalni tlocrt istražene zone po fazama.
 Plan 2. Petar Zoranić Square – General ground-plan of excavated area in phases.

● rano 1. st. po kristu;	● early 1- century AD;
● 2. st. po Kristu;	● 2- century AD;
● 4. st. po Kristu (?);	● 4 century AD (?);
● 5. st. po Kristu (?);	● 5- century AD (?);
● kraj 6. st. po Kristu;	● end of the 6- century AD;
● Sv. Petar 9. – 11 st. po Kristu;	● St. Peter 9- – 11- century AD;
● 11. - 13. st. po Kristu	● 11- - 13- century AD

Slika 93. Trg Petra Zoranića – zabilježeni ostaci fortifikacija po vremenskim razdobljima, vidi u:
 Ivo Fadić, *Oslobođenik Lucius Peticius Helius*, 2008., str. 174.

Slika 94. Nadgrobni epigraf Luciusa Peticiusa Heliusa ugrađen u romanička vrata jugoistočnih zidina, vidi u: Ivo Fadić, *Oslobođenik Lucius Peticius Helius*, 2008., str. 171.

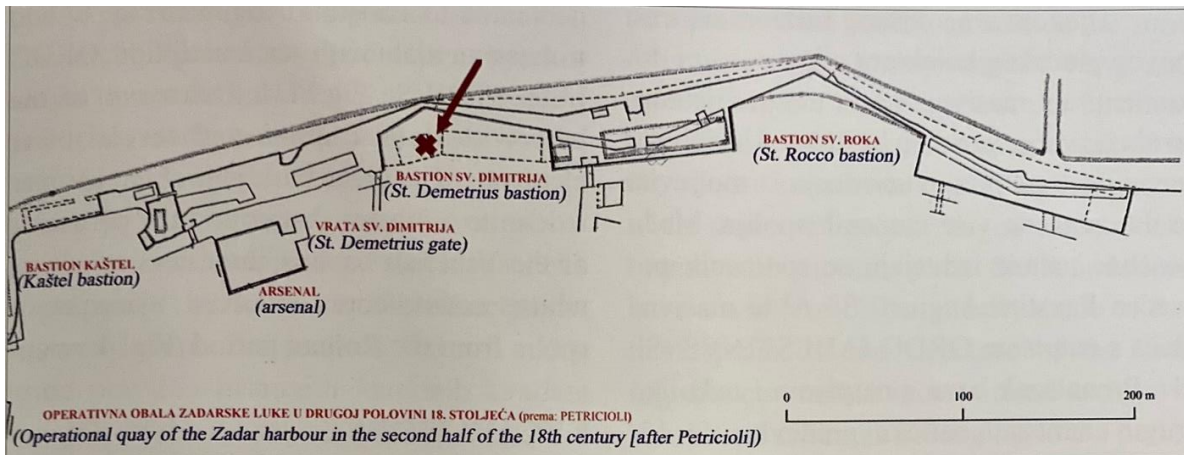
Slika 95. Smještaj nadgrobnog epigrafa Luciusa Peticiusa Heliusa ugrađenog u romanička vrata jugoistočnih zidina, vidi u: Ivo Fadić, *Oslobođenik Lucius Peticius Helius*, 2008., str. 171.

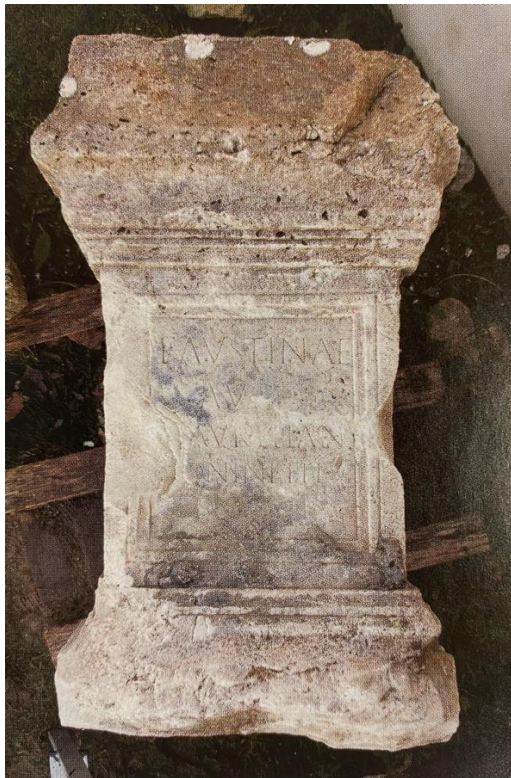
Slika 96. Fragment friza s prikazom grifona u temelju crkve Sv. Petra od Vitla, vidi u: Ivo Fadić i Berislav Štefanac, Geneza grada na Trgu Petra Zoranića u Zadru, 2011., str. 330.

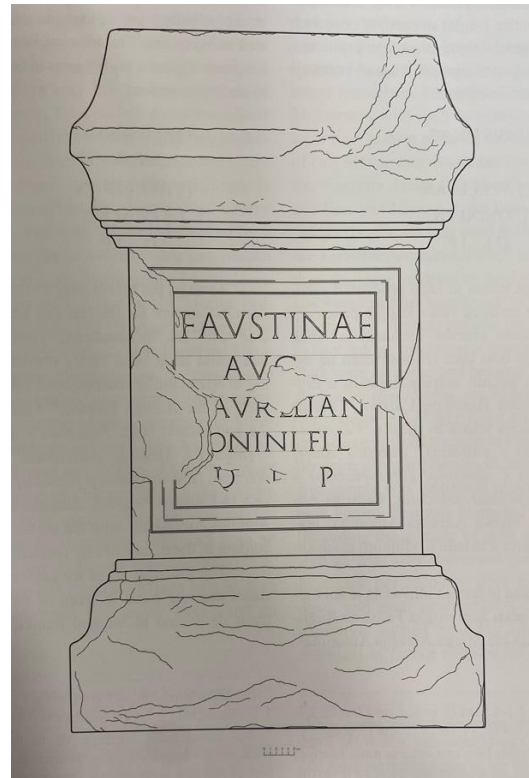
Slika 97. Ranosrednjovjekovni zid, izgrađen od antičkih spolija, siječe podni mozaik rimske vile - arheološki iskopi u dvorištu Citadele, vidi u: Vedrana Jović Gazić, Promjene u stanovanju i stambenoj arhitekturi Jadera. Transformacija antičkog u kasnoantički i ranosrednjovjekovni grad, 2011., str. 484.

Slika 98. Mjesto pronalaska natpisa posvećenog Faustini Augusti na sjeveroistočnom potezu zidina, vidi u: Anamarija Kurilić i Berislav Štefanac, Novi natpis iz Zadra posvećen Faustini Augusti, 2018., 71.

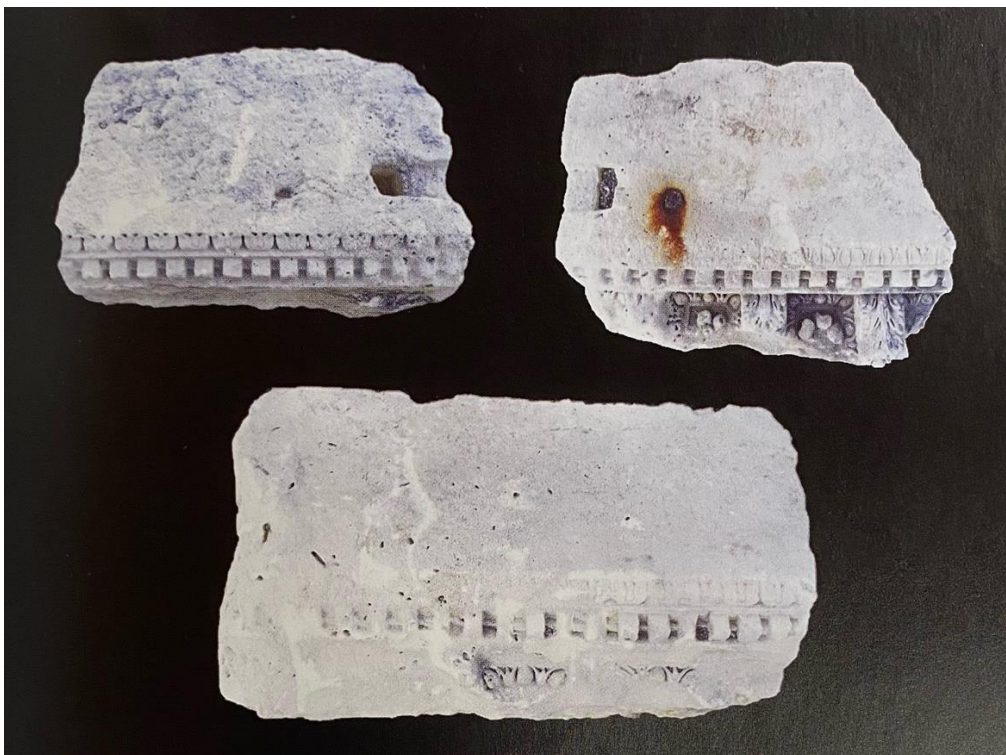
Slika 99. Baza kipa posvećenog Faustini Augusti, vidi u: Anamarija Kurilić i Berislav Štefanac, Novi natpis iz Zadra posvećen Faustini Augusti, 2018., 78.

Slika 100. Baza kipa posvećenog Faustini Augusti, vidi u: Anamarija Kurilić i Berislav Štefanac, Novi natpis iz Zadra posvećen Faustini Augusti, 2018., 79.

Slika 101. Natpis koje je postavilo *ordo Iadestinus*, vidi u: Anamarija Kurilić i Berislav Štefanac, Novi natpis iz Zadra posvećen Faustini Augusti, 2018., 89.

Slika 102. Fragmenti monumentalnog antičkog objekta, vidi u: Anamarija Kurilić i Berislav Štefanac, Novi natpis iz Zadra posvećen Faustini Augusti, 2018., 89.

7. SUMMARY

Antique spolia in medieval Zadar

Zadar, situated on the eastern Adriatic coast, reflects over two millennia of uninterrupted human activity. The city's rich history has yielded an equally valuable cultural heritage, with its cultural legacy serving as a topographical testament to the traditions and artistry of Dalmatian inhabitants since ancient times. This thesis narrows its scope to the periods of Zadar's antiquity and the Middle Ages. Despite being distinct historical and stylistic eras, their identities within the city's walls are intricately intertwined. The main concepts of the thesis centre around the synergy and integration of one era into the temporal framework of another on an architectural level. The described interaction between antiquity and the Middle Ages was approached through the prism of the architectural phenomenon of the use of spolia. The primary objective of the thesis was to compile a comprehensive and systematic inventory of ancient spolia in medieval structures. The survey of ancient spolia in Zadar's medieval heritage considers both sacred and secular architecture. Churches from the early, mature, and late Middle Ages are examined, where elements from antiquity were incorporated into their structures.

Key words: Antiquity, church, Middle ages, *spolia*, Zadar